

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
**Sivil Toplum Kuruluşları
Eğitim ve Araştırma Birimi**

**Demokratik Kitle Örgütlerinden STK'lara
Prof. Dr. Nurhan Yentürk**

**Sivil Toplum ve Demokrasi
Konferans Yazıları no 11, 2006**

GİRİŞ

Amacımız önce konjonktürel bir analiz yapıp kapitalizmin 20. YY'dan bu yana gelişimini incelemek. Bu süreci tabii ki bir çok açıdan derinlemesine inceleyebiliriz. Biz bu konuşmada gelişimin özellikle toplumsal örgütlenmeler daha spesifik olarak STK'larla olan ilişkisine ele almak istiyoruz. İçinde bulunduğumuz dönemde STK'ların önemli bir aktör haline gelmesinin nedenlerini inceleyebilmek için 20 YY'dan günümüze çok çeşitli, paralel gelişen içiçe geçmiş süreçlerden söz ettiğimizi bilmemiz gerekiyor.

Birinci bölümde iktisadi konjonktürü inceleyeceğiz. Bu incelemede yapacağımız dönemselleştirme için iktisat literatürüne uygun olarak keynesgil dönem (keynesgil genişlemeci politikaların uygulandığı dönem), neo liberal dönem (neo-liberal daraltıcı politikaların uygulandığı dönem) kavramlarını kullanacağız¹. İkinci bölümde üretim sistemi ele alırken buradaki dönemselleştirmede fordist, post-fordist kavramlarını kullanacağız². Birinci ve ikinci bölümlerde incelediğimiz iki paralel süreç, önce sanki STK'larla ilgisizmiş gibi gelecek ama üçüncü bölümden itibaren iki alt başlığı (her iki sürecin işgücü ve sosyal güvenlik üzerindeki etkileri) ele almaya başladığımızda, doğrudan STK'ların işlevlerini ilgilendiren bu iki konunun billurlaşması için ilk iki bölümün nasıl temiz bir arkaplan oluşturduğunu görebileceğiz. Dördüncü sürecimiz ise daha çok devlet – vatandaş ilişkisi çerçevesindeki demokrasiden katılımcı demokrasiye kavramları ile dönemselleştirilebilir. Belki de modernizmden post modernizme demek daha iyi olur ya da ulusaldan küresele. Bu bölüm de aynen üçüncü bölüm gibi, STK'ların işlevlerini billurlaştırmakta çok yararlı olacaktır.

Konuşmanın bir iki açığına /eksikliğine dikkat çekmek isterim. 20.YY'ın başından başlayarak bir konjonktürü aslında içiçe geçmiş çeşitli katmanların ilerlemesi açısından incelerken bunların birbirini etkileyen katmanlar /düzeyler olduğunu bilip, herhangi bir katmanın (ekonomik) belirleyici olduğuna ilişkin bir indirgemecilik yapmamak gerekir. Konuşma içinde bazen bunların dozu kaçabilir.

İkincisi genel bir gelişme sürecinden söz ediyoruz. Hiç birinde Türkiye'nin özgüllüklerini tartışmaya dahil etmiyoruz. Üçüncüsü ve belki de en önemlisi dönemselleştirmeye dayalı bir analiz yaptığımızda hep karşımıza çıkan bir sorun var: O da aslında dönemlerin bir birinden hiç bir zaman keskin bir duvar ile ayrılmadığı, gelenekselin modernin içinde olduğu, geleneksel ve modernin ise post-modernin içinde olabildiğini unutmamak gerektiğidir. Hiç bir dönem saf bir dilim olarak düşünülmemeli. Dönemin özellikleri diye çeşitli katmanların özelliklerini sayarken ve bunları kutulara sokarken kastettiğimiz özellik en yaygın olmayabilir ama dönemin geçirdiği süreç açısından belirleyici olan, ona doğru evrilen bir özellikten söz ettiğimizi unutmayalım. Bu nedenle konuşmanın sonunda yer alan dönemleri kıyaslama kutuları ak ve kara olarak görülebilir. Ama böyle bir dönemselleştirme/kutulaştırmanın yararlı bir görsel araç olduğunu kabul etmek gerekir. Ancak unutmayalım ki, arkadaki zenginliği yansıtmıyor.

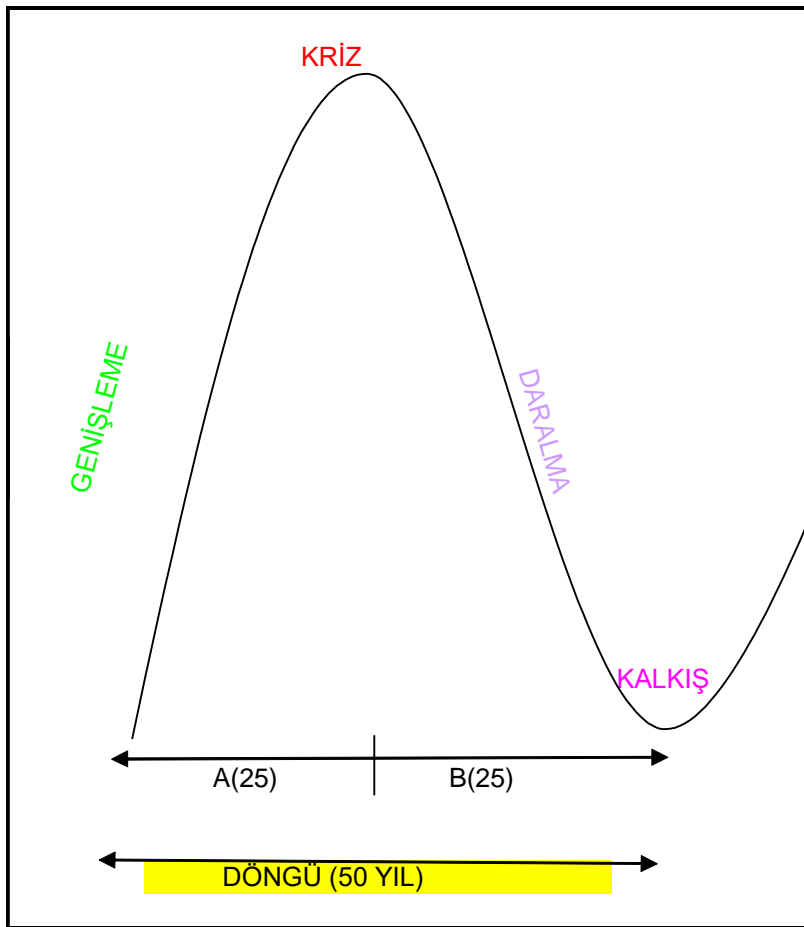
¹ Devletçi dönem/neo-liberal dönem olarak ta adlandırılır.

² Sanayi toplumu/sanayi sonrası toplum; sanayi toplumu/bilgi toplumu olarak ta adlandırılır

BÖLÜM I) DÜNYA İKTİSADİ SİSTEMİ, KONJONKTÜRLER

A) KONDRATİEV DALGALARI

İktisatçılar ekonomik krizlerin dönemsellikleri üzerine çok çalıştılar. Ekonomik faaliyetlerin oldukça düzenli olan dalgalanmalar gösterdiğini öne sürdüler. 1922 yılında Kondrotiev isimli Rus iktisatçı uzun dönemli iktisadi dalgalanmaların varlığı üzerine bir sentez yaptı. Bu yaklaşıma göre ekonomik gelişmede (üretim artışı, istihdam artışı) ortalama 25 yıl süren bir genişleme (A) kriz ile sonuçlanmakta ve aşağı yukarı aynı süre izleyen bir daralma dönemi (B) (üretim azalışı, istihdam azalışı, iflaslar, borsanın çöküşü) krizi izlemektedir.

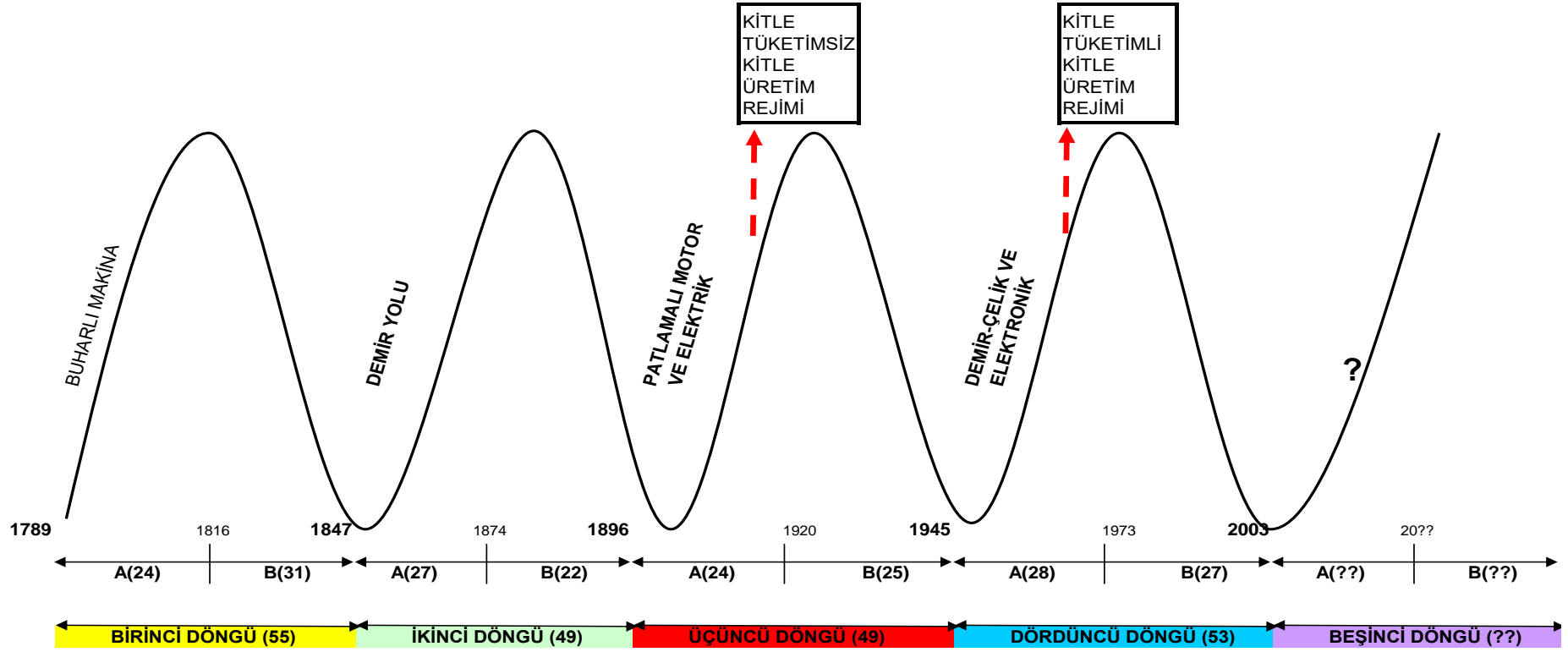

Özellikleri:

- ✓ Her krizin temel nedenleri genişleme dönemlerinde filizlenmeye başlıyor. Bunlar her döngü için farklılık gösteriyor.
- ✓ Genişlemenin ivmesi ve daralmanın indiği nokta her konjonktürde farklı.
- ✓ Her genişleme dönemine denk gelen bir temel teknolojik devrim var.

- ✓ Her kriz önce dönemin hegemonik ülkesinde başlıyor ve diğer ülkelere yayılıyor. XIX. yüzyılda bu ülke İngiltere, XX.yüzyılda ABD.
- ✓ Krizle birlikte üretim ve istihdam azalması ve iflaslar yaşanıyor, ama her krizin eşliğinde bir de uluslararası para sistemi krizi var, ve buna bağlı olarak dünya ticaret hacmi daralıyor.
- ✓ Kondratievlerin tarihlemesi çok zor, şöyle yapılıyor: Krizi patlatıcı olay temel tarih olarak alınıyor. Örneğin 1973 petrol krizi. Kondratievler belirlenirken bir krizden diğer krize tarihleniyor. En zor olan da kalkışın tarihini belirlemek oluyor.
- ✓ Kapitalizmin tarihinde 3 döngü (kondratiev) tamamlandı diyebiliriz. Dördüncüsünü tamamladık mı?

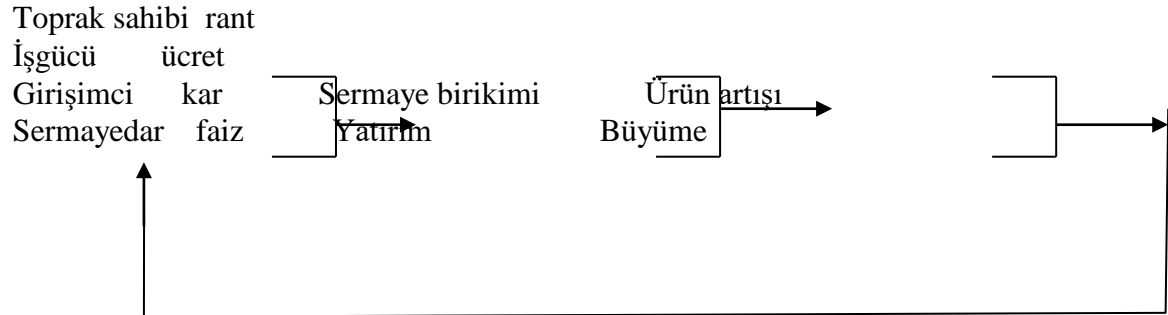
Bu konuşmanın amacı bu son soruyu cevaplamak değil, amacımız içinde bulunduğumuz dönemin özelliklerinin havadan inmediğini, çeşitli ekonomik ve sosyal süreçlerin karmaşık içiçe girmiş bir sonucu olduğunu görebilmek için bu konjonktürel dalgalanmalara dayalı analizi bir araç olarak kullanmak.

Nedenleri

Klasik okula göre her arz kendi talebini yaratır. Piyasanın serbest işleyişine yapılan her müdahale krizin hazırlayıcısıdır. Eğer işsizlik varsa mutlaka ücretler düşmelidir. Eğer bu işlerse kriz olmaz.

Klasik okul iktisadi büyümeyi ve sanayileşmeyi (söz konusu dönemde) ucuz işgücü üzerine kurmuştur. Bölüşümde girişimci ve sermayedarların aldığı pay yatırımların kaynağıdır. Büyüme ve sanayileşme böyle sağlanır.

Bu sistemin sürmesi büyümeyi krize girmeksizin sağlar ve her arz kendi talebini yaratır. Sistemde bir arz talep dengesizliği ortaya çıkarsa bu krize dönüşmeden ücretlerdeki düşüşle denge otomatik olarak sağlanır. Güçlü sendikaların varlığı ya da iş kanunlarından dolayı emek piyasasında katılık varsa o zaman ücretlerin düşmesi engellenerek serbest piyasa ekonomisinin işleyişi engellenebilir ve aşırı ürün krizi ortaya çıkabilir.

Keynes okulunun eleştirisi ise şu noktadadır: İşgücünün bir üretim faktörü olarak bir bir maliyet unsuru olduğu doğrudur, ancak aynı zamanda bir talep unsuru oldukları birer tüketici oldukları unutulmamalıdır. Özellikle iktisadi büyüme ile beraber nüfusun çok büyük bir bölümünü işçiler oluşturmaya başlamışlardır. Bunların yetersiz talebi ve satın alma güçleri vardır. Girişimci ve sermayedar ise tüketim kapasitesinin üstünde satın alma gücüne sahiptir. Büyümenin getirdiği bu çarpıklık ürünlerin pazarda talep bulamamasına neden olmaktadır. Keynes'in aşırı üretimden çıkış için önerdiği toplumun en yoğun kesimini oluşturan işçilerin ücretlerinin artırılması yani harcamaların yükseltilmesi yolu ile talep yaratılmasıdır. Bu nedenle Keynes'e göre krizin nedeni klasiklerin görüşü doğrultusunda uygulanan düşük ücretler ve buna bağlı olarak efektif talepteki azlıktır.

Marx, kar oranındaki düşme eğilimi kanununu ortaya atar. Kapitalist birikimin artması sonucu öyle bir an gelir ki, pazar ürün için oldukça dar kalır. Çünkü artık bir aşırı sermaye birikimi söz konusudur. Yani elde edilebilecek artık ürüne (s) oranla aşırı bir sermaye birikimidir söz konusu olan. Kapitalistler arasındaki rekabet ve gittikçe artan bir şekilde makinalaşma (ölü, sabit sermaye) ile sermayenin teknik bileşimi artacaktır. Yani sabit sermaye stokunun işgücüne oranı artacaktır. Bu artış sermayenin organik bileşiminde bir yükselmeye neden olacaktır (C/V C = sabit sermaye V = yaşayan sermaye). Bu da kar oranını (r) düşürecektir.

$$r = \frac{s}{C+V} = \frac{s/V}{V/V + C/V}$$

Kalecki, Keynes'in analizine bağılı olarak beklentileri ön plana çıkarır. Buna göre yatırımlar içinde bulunulan dönemin iktisadi durumundan etkilenir ve genişleme döneminde yatırımlar olumlu beklentiler doğrultusunda artar. Hatta krize yaklaşırken bile eski dönemin olumlu durumu beklentiler üzerinde etkisini sürdürür ve bu aşırı ürün krizine yol açabilir.

Bir diğerk yaklaşım Shumpeter'in teknolojik yenilik döngüsüdür. Shumpeter'e göre ekonomik bunalımdan çıkışın altında yatan temel faktör yeni bir teknolojik gelişmedir. Yeni bir teknolojik buluşun devreye girmesi ya da yeni bir teknolojik devrim kar yaratıcı dönemi açar ve genişleme dönemini başlatır. Ama bu teknolojinin yayılması ile bu teknolojik buluş ta kar yaratıcı olamamaya başlar ve sonuna gelir, karlar yeniden azalır ve kriz ile daralma ortaya çıkar. Daralma yeni bir teknolojik devrim ve buluş için zemin hazırlar. Kapitalizm tarihinin yaşadığı genişleme ve bu dönemde yayılan teknolojik buluşları şöyle eşleştirir: 1. kondratiev için buhar makinası, 2. konratiev için demiryolu, 3. kondratiev için patlamalı motorlar ve elektrik, 4. kondratiev için demir-çelik ve elektronik.

Bir de farklı ekonomik döngü dönemleri için farklı birikim rejimleri tanımlamaya çalışan regülasyon okulundan söz etmemiz gerek. Birikim rejimi kısaca sermayenin birikimi üretim ve tüketimi gerçekleştiren işleyiş/düzenlemelerin bütünüdür. Bu okul iki birikim rejimi tanımlarlar. Bunlardan birincisi 1929 krizinin temelinde bulunan kitle tüketimsiz yoğun birikim rejimi, ikincisi, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan kitle tüketimli yoğun birikim rejimi. İkisinin arasında kalan 1929-1940 dönemi yeni bir birikim rejiminin oluşması için arayış dönemidir. 1973 sonrasında bu şekilde yorumlanmaktadır.

Dolayısıyla bu ekonomik dalgalanmaların tek bir nedene indirgenerek anlaşılabilmesi çok zor. Tarihin bize gösterdiği genişlemenin gerçekten de bir ya da birkaç motor teknolojik buluşun çerçevesinde geliştiği ve diğerk sektörleri etkilediği. Genişleme dönemi boyunca üretim artış hızı oldukça yüksek seyrederken, karların yükselmesi ve ücretlerin artması için olumlu bir konjonktür yaratıyor. Bu andan itibaren talep te artıyor, ve motor teknolojik gelişmenin diğerk sektörlerde de kullanılmaya başlanması ortaya çıkıyor. Yani genişleme genelleşiyor. Böyle bir konjonktür karların artışı ile yatırımcıları yatırım yapmaya itiyor aynı zamanda borsa spekülasyonlarını beslemeye başlıyor. Eğer talep bu genişlemeyi izleyemezse, genişlemenin gücü dolayısıyla yatırımların ve üretimin artışının kendisi genişleme döneminin sürecinin kırılmasının koşullarını yaratıyor. Eğer artık sistem üretimi mas edemiyorsa ve de yatırılan sermaye yeterince değerlendirilemiyorsa, karlılık beklentileri karamsarlaşıyor, borsa çöküyor ve kriz ortaya çıkıyor. Bu kriz ilk etkilenen sektörlerden başlayarak diğerk sektörlerle doğru yayılıyor ve genelleşerek zincirleme etki yaratıyor: üretim düşüyor, fiyatlar düşüyor, karlar ve ücretler düşüyor, ve talep daralıyor. İflaslar ve işsizlik artıyor.

Buradaki önemli soru şu oluyor: kapitalist sistem krizlerden içsel faktörlerle mi yoksa dışsal faktörlerle mi çıkıyor? Eğer içsel faktörlerle çıkıyor diyorsak bu kapitalizmin

sürekliliği konusunda ipucu veriyor. Yeni teknolojik buluşları doğurması gibi örneğin. Ama eğer kapitalizmin büyük krizlerden çıkışını kapitalizm dışı güçlerle sağladığını iddia ediyorsak o zaman bu sürekli olamayabilir . Örneğin: sömürgelerin fethi, savaşlar...Kondratiev bu gibi gelişmelerin de kapitalizmin içi dinamiği olarak değerlendirilebileceğini söylüyor. Halbuki Lenin örneği kapitalizmin bir nihai krizi olacağını ve bunun kendini krizden çıkaracak dışsal faktör bulamaması ile başlayabileceğini söylüyor. Bundan sonra 1920 sonrası dalgalanmaları yakından inceleyelim.

B) 1920 -1945: AŞIRI ÜRÜN KRİZİ, NEW DEAL VE KEYNESGİL POLİTİKALAR

I. Dünya savaşı sona eriyor, Sovyetler Birliği kuruluyor, siyasi kamplaşma oluyor, Batı merkezli sistemde bir lider ülke yok, Avrupa'da siyasi sınırlarda belirsizlik hakim, kapitalizm büyük firmaların rekabet etteği kapitalizm haline dönüşüyor. İşçiler oldukça örgütlü hale geliyor, sendikalaşarak ücretlerin düşmesi önünde engel oluyor.

İkinci sanayi devrimi olarak kabul edilebilecek olan elektriğin ve patlamalı motorların fabrikalarda kullanılması kendini gösteriyor. İlk kez üretimin kayan üretim hattı üzerinde örgütlenmeye başlaması kendini gösteriyor³.

1929 aşırı ürün krizi kapitalizm tarihinde kendini ücretli kesimin ve sendikalaşmanın yükseldiği, minimum ücretin yerleştiği, sömürgeleşmenin ve buralardan doğal kaynak transferinin durduğu, kitle üretiminin filizlendiği, bir aşırı ürün krizi olarak gösterir.

1929 yılı 24 Ekim Perşembe gecesi, ABD'de bir günde 13 milyon hisse senedi satışa sunuluyor. Üretim geriliyor, fiyatlar düşüyor, 30 milyon kişi işsiz kalıyor, ABD'den diğer Avrupa'nın gelişmiş ülkelere yayılıyor.

Dünya para sistemi çöküyor. O döneme kadar altın para sistemi geçerli. Yani para basımı ülkelerin merkez bankalarının kasalarında bulunan altın ile sınırlı. Her ülke örneğin bir ons altın karşılığında kendi para biriminin paritesinin ne olduğu ilan ediyor. Örneğin 1 ons altın 2 Alman Markı; ya da 1 ons altın 1 ABD doları gibi. Böyle bir sistemde farklı ülkelerin paralarının birbiri ile değişim değeri de kolayca ortaya çıkıyor: 2 Alman Markı = 1 ABD Doları gibi.

Ama altın para sistemi I.Dünya Savaşı öncesinde yaygın. Özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında da aslında altın para sisteminden çok Sterlin'in temel para olduğu bir sistem yaygın. Yani Sterlin tutmak altın tutmak kadar mal ve hizmet alımı için güvenilir. Nedeni çok açık çünkü o dönemde en güçlü dünya ülkesi İngiltere. 1920'de Sterlin'in anahtar para olarak kullanılması genel kabul görüyor. Sterlin altına bağlı, diğer paralar Sterlin üzerinden altına bağlı. Böylece Sterlin üzerinden dünya ticaretinin sürdürülebileceği düşünülüyor. Bir kriz durumunda ise İngiltere kendisine geri verilen Sterlin'leri altına çevirme kapasitesine sahip olmalı. Ama bu olmuyor 1929 tarihinde İngiltere'nin borcu 300 milyon Sterlin iken elindeki altın en çok 150 milyon Sterlin'i karşılıyor. Böylece uluslararası para sistemi çöküyor, uluslararası ticareti sürdürecektir araçlar yaratamıyor, ve dünya üretimi daralıyor.

³ Üretimin örgütlenmesindeki konjektür II. Bölümde incelenecektir.

İmalat sanayi ihracatı, m\$					
	Dünya	ABD	Almanya	İngiltere	Fransa
1896-1900	3230	225	627	1018	433
1913	7450	721	1651	2029	875
1926-1929	12400	1686	2153	2683	1356
1931-1935	5130	629	1064	946	527

Kaynak: OECD, (1989) L'economie mondiale du 20eme siecle, OECD, Paris.

ABD'de kriz göstergeleri 1929=100

	1930	1931	1932
Parakende satış	1001	90	69
İstihdam	87	73	61,5
Ücretler	81,5	61	41,5
Sanayi üretimi	80,5	67	53,5
Toptan fiyatlar	90	77	68
İhracat	72	45	

Kaynak: Mauro, F. (1971) Histoire de l'economie mondiale, Editions Sirey, Paris.

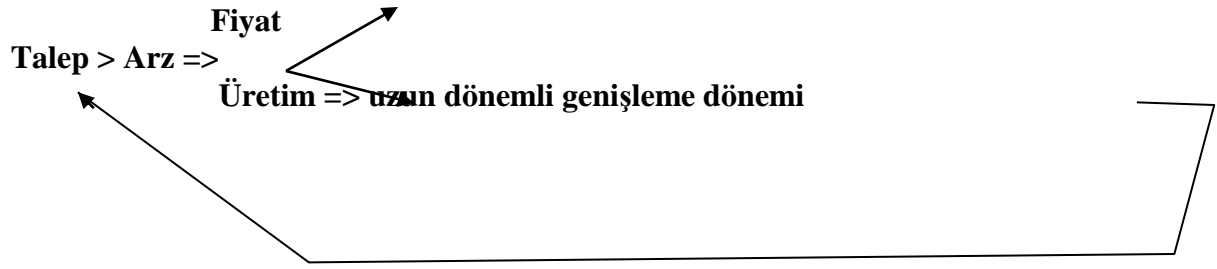
1933-1939 arası Roosevelt ABD'de New Deal isimli bir müdahale politikaları uygulamaya koydu. "Tarım, sanayi ve ulaştırma üzerinde bir devlet kontrolü ya da işbirliği gerekiyor" diyordu.

Bu politikalar cumhuriyetçiler tarafından sosyalizm uygulaması olarak eleştirildi. Buna rağmen 9 mart 1933 tarihinde Kongre Başkan'a bu konuda tam yetki verdi. Bu yetki ile devletin kendisi devlet fonlarından beslenen bir banka haline geliyordu. Roosevelt genişlemeci (talebi yükseltmek için harcamaları artıran) politikalar uygulamaya koydu.

Bu yaklaşıma bağlı kalarak devlet yatırımlarını artırdı. 1 milyon kilometre yol, 77000 köprü, 285 havaalanı, 122000 kamu binası inşa ettiriyor.

1933 tarihinde hükümet altın para sistemini terk ediyor ve Dolar % 45 civarında devalüe edilerek ihracat artırılmaya çalışılıyor. Tarım alanında Roosevelt tarlasını nadasa bırakan çiftçilere tazminat veriyor böylece tarımsal arz düşerken tazminat aracılığıyla talep destekleniyor. Sanayi alanında ücretlerde bir artış ve çalışma sürelerinde bir azalış yaşanıyor. Her ne kadar iş çevreleri uygulamalara çekimser kalsa da önemli bir talep düşüşü frenlenmiş oluyor. Benzer politika uygulamaları İngiltere, Fransa ve Japonya'da da oluyor.

Tümüyle Keynes temelli politikalar bunlar:

Böylece işsizliği azaltmak, talebi yükseltmek için ortam hazırlıyor. Talep artışı özel sektöre yöneliyor. Burada kritik olan artan talebi karşılayabilecek özel sermaye birikimi ve teknolojik altyapının olması. Bu olmazsa aşırı bir enflasyon olur. II. Bölümde anlatacağımız taylorist-fordist kitle üretim sistemi esas olarak burada imdada yetişiyor ve gerekli üretim artışını sağlayabiliyor.

C) 1945 -1960: II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI ALTIN ÇAĞ

Her ne kadar işsizlik ve ekonomik kriz sorununu çözmek için ilan edilmediyse de savaş, bu sorunu beklenenin çok üzerinde çözdü. Çünkü savaş öncesi alınmış tüm önlemler yeni bir genişleme dönemine yol açamamıştı. Savaş sanayinin üretim hacminde bir artış fiyatlarda ve karlarda bir yükselişi beraberinde getirdi.

Savaş süresince üretim miktarı 1944 fiyatları ile milyar dolar			
	1935-39	1940	1941
ABD	1.5	1.5	4.5
İngiltere	2.5	3.5	6.5
Almanya	12	6	6
Japonya	2	1	2

Kaynak: Mauro, F. (1971) *Histoire de l'economie mondiale*, Editions Sirey, Paris.

Savaşta 25 milyon insan öldü. Şavaşı en az zararlı atlatan ülke ABD idi. Dünya ekonomisi onun çevresinde yeniden inşa edildi. Çünkü ABD topraklarında savaş olmamış tek ülke idi. Avrupa'daki ülkeler ve Japonya'nın sanayi tamamen yıkılmış, doğal ve insan kaynakları dağılmıştı. ABD savaş sanayinin sayesinde oldukça gelişti.

II. Dünya Savaşı sonrası kurulan tüm Birleşmiş Milletler örgütleri ve kurumları ABD'nin önderliğinde kuruldu. Dünya bankası, IMF, uluslararası para sistemi. ABD, siyasi kamplaşmada batı merkezli kampın lideri oldu ve sosyalist blok ile soğuk savaşı yönlendirdi (NATO).

ABD, sanayi alanında tüm teknolojik gelişmelerin beşiği oldu (demir-çelik elektronik). İkinci dünya savaşı sonrasında ABD gerek sanayi üretimi gerek bilgi ve teknoloji üretimi açısından rakipsizdi. Dolar dünya parası oldu. Savaş sonrasında diğer ülkelerdeki sanayi yıkımı ve aşırı enflasyon nedeniyle tek satın alma gücünü temsil eden para dolar idi.

Tüm bu gelişmeler savaştan sonra ABD'nin Avrupa'nın yeniden inşası ve batı kampında yer almış az gelişmiş ülkelerin yeniden yapılanma ve sanayileşme çalışmalarına başlaması için uygun konjonktür oluşturdu. Konjonktür uygundu çünkü siyasi olarak soğuk savaş batı kampının hızlı kalkınması ve yeniden inşasını gerektiriyordu. Ekonomik olarak bunu bir tür uluslararası keynesgil politikalar uygulayarak yapabiliyordu çünkü ABD sanayi ve teknolojik ürün açısından ve dünya parası olmak açısından rakipsizdi. Önce Avrupa ve Japonya'ya Dünya Bankası aracılığıyla yönlendirdiği fonlar, sonra Yunanistan, Türkiye, Güney Kore ve Latin Amerika ülkelerine yolladığı fonlar bu ülkelerde ortaya çıkan talep artışının ABD sanayine dönmesini de sağlıyordu.

II. Dünya Savaşı ve bu olağanüstü hegemonik konjonktür, siyasi bloklaşmanın da verdiği gaz ile ABD kaynaklı fonların batı kampı ülkelere yönelmesine ve bunun yarattığı talep artışının da özellikle ABD'de yatırım malı sanayinde var olan üretim artışının mas edilmesine yaradı. Bu bir anlamda üretim artışını ortadan kaldırmak için uluslararası kanallar aracılığıyla talep yaratma politikaları idi. Bu nedenle de uluslararası Keynesgil politikalar olarak adlandırılırlar.

Özellikle Avrupa ve Japonya sanayilerini yeniden ayağa kaldırırken, tarımsal üretim ile dünya ekonomisine katılan az gelişmiş ülkeler, çeşitli imalat sanayi ürünlerini üretmek amacıyla sanayileşme hamlesine girdiler ve daha çok yatırım malı talep eder ülkeler haline geldiler.

1945-1952 arası ABD Yardımları	
Milyar Dolar	
Avrupa	25.8
Asya Pasifik	5.6
Latin Amerika	0.7
Diğer	1.4
Türkiye	0.3

Kaynak: Mauro, F. (1971) Histoire de l'economie mondiale, Editions Sirey, Paris.

Özetle, II. Dünya Savaşından sonra daha önce benzeri görülmemiş bir büyüme ve yatırım artışı yaşanan ve özellikle bir siyasi ve ekonomik kamplaşma dönemi olan bu altın çağ, iktisadi yönden ABD'nin sanayi ve teknolojik gücünün rakipsizliği ile belirlenmiştir. Batı Avrupa ve Japonya'ya yönelik yeniden inşa kredileri ve sanayileşmeleri için az gelişmiş ülkelere yapılan yardım ve verilen krediler dünya pazarının oluşması ve genişlemesinde katalizör rol oynamıştır. Yardım ve kredi faaliyetlerini yöneten uluslararası kredi kurumlarının oluşması ve uluslararası para sisteminin 1930'lardan beri yaşanan kaostan, doların dünya parası haline gelmesinin yardımıyla da çıkarak istikrara kavuşmasını sağlayan uluslararası kurumların ve yapıların oluşması, bu dönemin ürünleridir.

Diğer yandan, refah devleti anlayışı yaygınlaştı; sendikal mücadele ile de birlikte, sosyal güvenlik kurumları, asgari ücret, işsizlik sigortası tahsisleriyle bireysel riskler sosyalleştirildi ve buna bağlı olarak tasarruflar azaltılarak tüketimin artırılması sağlandı. Bütçe açıkları, yüksek devlet harcamaları ve devletin yeniden dağıtım mekanizmalarına müdahale ederek ücretleri ve satın alma gücünü yükselttiği,

tüketimin teşvik edildiği ve tüketici kredilerinin yaygınlaştığı genişlemeci politikalar ile büyük ve istikrarlı pazarlar oluşturulmaya çalışıldı. Vergiler bunları finanse etmek için büyük ölçüde artırıldı.

Gerek ulusal, gerekse uluslararası boyutta geniş ve istikrarlı pazarlar nüveleri 1930'lardan beri görülen kitle üretimi ile kitle tüketimi koşullarının uyumu sağlanmıştır. II. Bölümde inceleyeceğimiz, kitle üretimi ya da fordist üretim sistemin sağladığı üretim artışı ile istikrarlı, büyük pazarlar ve yüksek talep arasındaki karşılıklı uyumu sağlayan ulusal ve uluslararası iktisadi ve siyasi düzenleme mekanizmaları ve kurumsal yapılar sayesinde, II. Dünya Savaşı sonrasında 1960'lı yılların ortalarına kadar, altın çağ dönemi yaşandı.

D) 1960-1973: KRİZE DOĞRU

1960'lı yılların sonuna kadar yaşanan ABD ekonomisinin hegemonik gücü kendisini bir çok alanda gösteriyordu. Bunlardan bir tanesi hegemonik ya da motor sektör olarak adlandırabileceğimiz (Schumpeter) ve 1940'lardan sonra sanayi gelişmesine katkıda bulunan ve dayanıklı tüketim malı sanayini ve otomobil sanayini geliştiren demir çelik (yassı çelik) alanındaki gelişmelerdir. Bu teknolojik gelişme kitle üretiminin temel altyapısını da oluşturmaktadır. Bu yassı çelik üretiminin önemli kısmı 1940-1955 arası ABD'de yapılmakta idi. Bu sektör üzerindeki hegemonyasını ABD 1955 yılında bıraktı ve bu konudaki teknolojinin Japonya ve diğer gelişmekte olan ülkeler tarafından ithal edilmesine izin verdi. Aslında bu dönemde başka bir teknolojik yenilik alanında tekel oluşturmaya başlamıştı. Bu da elektronik teknolojisi idi. Elektronik sektöründeki gelişme ile hazır giyimden otomotive, bankacılıktan borsaya bir çok alanda karşılaştırılamayacak bir verimlilik artışı ortaya çıkıyordu. 1970li yıllarda bu alanda Japonya'nın 1975'li yıllarda da Avrupa'nın rekabeti kendini göstermeye başladı.

Diğer bir hegemonya alanı ABD doları ile ilgili idi. 1944 yılında ABD'nin Bretton Woods kasabasında toplanan ülkeler uluslararası para sistemi ile ilgili önemli kararlar aldılar. Bunlardan birkaçı IMF ve DB'nin kurulması ile ilgili idi. IMF 1945'te çalışmaya başlar başlamaz döviz kuru sistemindeki sabitliği sağlamak üzere yeni bir parite sistemi yarattı. Konferansta da kabul edildiği gibi dolar altına bağlı olacak diğer paralar dolara bağlı olacaktı. İlan edilen dolar kuru 35 ABD Doları'nın bir ons altına eşit olduğuydu. Yani ABD hükümeti kasasındaki her ons altın karşılığı 35 dolar basabilecekti. Diğer ülkelerde kendi paralarının ABD dolarına sabitlediler. Ancak ABD doları hegemonik para dünya parası olarak çok yüksek miktarlarda talep ediliyordu. Hem mal ve hizmet satın almak amacıyla hem de tasarruf amacıyla. Bu gelişme ABD'ye önemli bir olanak sağladı. Kasasındaki altından fazla dolar basmaya başladı. Herhangi bir ülke bunu yapsa enflasyon olur. Ama ABD Doları tüm dünyada talep edildiği ve tutulduğu için ABD'de enflasyon yaratmıyordu. Bu talep ve doların ABD dışında işlem ve tasarruf amacıyla tutulması, paranın dünyaya çıkışı ile ABD'ye dönüşü arasındaki sürenin çok uzun olmasını sağlıyordu. Bu olanağa başka hiç bir ülke, hiç bir dönemde sahip olamadı. Aşırı dolar basılması söz konusu idi.

ABD içindeki ABD dışındaki		
dolar miktarı		
milyar dolar		
1948	25	7
1960	19	19
1965	14	29

Erdost, C. (1981) İMF İstikrar politikaları ve Türkiye, Savaş Yayınları, Ankara

1965 yılından itibaren yavaş yavaş dünyadaki dolar miktarı talebini aşmaya başladı. Çünkü sanayi ve teknolojik toparlanma ile birlikte İsviçre Frankı, Alman Markı, Japon Yeni ABD Doları ile satın alma gücü açısından rekabet edebilir hale geldiler ve artık dolar talebini azaltmaya başladılar. Bu gelişme dolar fiyatlarının düşmesine neden oldu. 1965 yılından sonra spekülâtorlerden başlayarak dolardan kaçma eğilimi başgösterdi ve dolar vererek ABD hükümetinin taahhüt ettikleri gibi altın almak istemeye başladılar. 1968 yılından sonra ABD dolar karşılığı altın vermeyi red etmeye başladı. Çünkü kasasında yeterli altın yoktu. Fransa bir uçak dolusu doları ABD'ye yolladı ancak altın alamadı. Esas olarak 15 ağustos 1971'de Nixon tek taraflı olarak uluslararası bir anlaşmayı askıya aldı ve Doların altına olan konvertibilitesini kaldırdı. Bu gelişme yeni bir uluslararası para sistemine geçiş anlamına geliyordu.

70'lerin sonlarında krizin ortaya çıkmasında ve bunalımın günümüze değin sürmesinde bir çok faktörün içiçe geçmiş etkisinden söz etmek gerekir. Bunun başında, uluslararası ilişkileri düzenleyen hiyerarşinin değışmeye başlaması, ABD hegemonyasının bozulup rekabet ortamına girilmesi önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, doların dünyadaki talebinin düşmesinde ve dünya piyasalarında talebe göre dolar fazlalığı oluşmasında da bir etken olmuş, bunu uluslararası para sisteminde bir çökme izlemiştir.

Ancak kar oranında düşmenin ayrı olarak ele alınması gerekmektedir. İstikrarlı pazarların ve yüksek talebin oluşmasına katkıda bulunan refah devleti politikaları, açık bütçe, yüksek devlet harcamaları ve geniş sosyal sigorta sistemi kar oranında bir düşmeye yol açmıştır⁴. Keynesgil genişlemeci politikalar, gerek ABD hegemonyasının sona ermesi gerekse kar oranında düşme nedeniyle tıkanmaya başlamıştır.

Dünya piyasalarından ABD'ye gelen mal ve teknoloji talebinin düşmesinin yanısıra 1970'lere doğru refah devleti harcamaları için toplanan vergilerdeki artış karlılıkta ve yatırımlarda bir gerilemeye neden olmaya başladı. Bu gerileme birçok Avrupa ülkesi ve Japonya'da da kendini gösterdi ve sistem için kaldırılmaz bir yük oluşturdu.

Sosyal güvenlik sistemi bu sisteme prim ödeyenlerin sayısına göre bu sistemden yararlananların sayısının yükselmesiyle sarsılmaya başladı. Güçlenen sendikacılık ücretlerdeki artışın ve kazanılan hakların karlar üzerinde düşürücü etki oluşmasına yol

⁴ Keynesgil genişlemeci politikalar ve sosyal güvenlik sistemi ilişkisi III. Bölümde etraflı olarak ele alınıyor.

açtı. Kar oranındaki düşüş, II. Bölümde inceleneceği gibi, ayrıca fordist üretim sisteminin kısıtları nedeniyle de kendini göstermeye başladı.

Petrol krizi aslında krizin bir sonucu olmakla birlikte krizinde patlatıcı rol oynadı.

Petrol fiyatları	
1949	100
1955	88
1960	75
1965	72
1970	60
1971	70
1972	70
1973	75
1974	239
1979	254

1973 yılına kadar ABD petrol üreticisi ülkelere petrol fiyatlarını düşük tutmaları için baskı yapıyordu. ABD hegemonyasının bozulması ve bu ülkelerdeki milliyetçi hareketler fiyatların artması yönünde etkili oldu. ABD kendine rakip olan Avrupa ve Japonya'dan farklı olarak petrolü olan bir ülkeydi ve esas olarak petrol fiyatlarının artmasından Avrupa ve Japonya'dan daha az etkilenebilecekti. Petrol fiyatlarının artması dünya ticaret hacminde bir gerilemeye yol açtı. Özellikle petrol üreticisi ülkelere doğru bir gelir kayması oldu ki bu ülkeler reel sektörlere yatırım yapmaktan çok borsada yatırım yapıyorlardı. Bu da reel sektörlere olan yatırımların karlılığında bir düşüşe neden oldu.

	Rakamlarla 1973 krizi, Yıllık artış oranı							
	GSYİH		FIYATLAR		İŞSİZLİK		YATIRIMLAR	
	60-73	73-81	60-73	73-81	73	81	60-73	73-81
ABD	4.1	2.3	3.4	7.9	4.7	7.5	4.6	1.6
Fransa	5.6	2.5	4.9	10.8	2.6	7.6	7.6	1.2
Almanya	4.5	2	4.2	4.6	0.9	4.3	4.4	2.2
İngiltere	3.1	0.5	5.1	15.8	3.2	4.3	4.5	1.7
Japonya	9.9	3.6	5.8	6.6	1.3	2.2	14.1	2.0

Kaynak: Auvers, D (1988) L'économie mondiale, La Decouverte, Paris.

E) 1973 SONRASI

Petrol krizi ile kendini tam olarak gösteren ve uzun sürecek olan bir daralma dönemi 1973 yılında başlamış oldu. Bu döneme damgasını öncelikle krize neden olan etkenlerden kurtulmaya yönelik ekonomi politika arayışları vurdu. Neo-liberal olarak adlandırılan bu daraltıcı politikalar demeti (kemer sıkma politikaları) 1970'lerin ikinci yarısından itibaren tüm dünyada uygulanmaya konuldu. Bu uygulamaların eli ise İMF ve Dünya Bankası oldu.

Özetle bu uygulamalar yukarıda kar oranını düşürdüğü öne sürülen her türlü uygulamadan vaz geçilmesi idi:

- ✓ Mal hareketlerin önündeki kontrol ve gümrük duvarlarının kaldırılması; mal hareketlerinin serbestleştirilmesi:

Altın çağ boyunca gelişmekte olan ülkeler ithalatlarını karşılamak için ihtiyaçları olan dövizin önemli bir bölümünü ucuz, hatta bedava dış kaynak kullanarak elde edebiliyorlardı. Gelişmiş ülkelere yatırım malı ve teknoloji ithal ederek kendi sanayilerinin gelişmesine çalışan bu gelişmekte olan ülkelerin ilk yüzleştikleri sorun dış ticaret açıklarını kapamak için döviz bulmak oldu. Dış kaynaklı yardım ve fonların kesilmesi bu ülkeleri ihtiyaç duydukları ithalatı yapabilmeleri için ihracat yapmak gereği ile karşı karşıya bıraktı. Mal hareketlerinin serbestleşmesi olarak bilinen ve her türlü gümrük duvarı ve korumacılığın kaldırılmasını öneren bu politika ile uluslararası rekabete açılabilme ön plana çıktı.

Mal hareketlerinin serbestleşmesi ile, ulus devletin ekonomiye kılavuzluk etme rolünü yerine getirmekte giderek güçsüz kaldığı bir süreç yaşandı. Uluslararası rekabete ayak uydurabilmek için liderlik işyerine geçti. Dolayısıyla iş yerinin verimliliklerinin azamileşmesi gerekti. Bu gelişmede bir diğer etken devlete atfedilen rolün tersine dönmüş olması idi. Devlet hem sosyal yükümlülüklerin finansmanı için dayattığı aşırı bedel nedeniyle, hem de iş yerlerinin toplumsal bedeli ne olursa olsun uluslararası pazarda rekabet edebilme taleplerine karşı dayattığı yasal sınırlar nedeniyle “verimlilik karşıtı” olarak ilan edildi. Hedef ücretlerin ve sosyal yükümlülüklerin ağırlığının azaltarak karlılığı artırmaktı. Buna paralel olarak ücretlilerin çıkarlarını ve haklarını savunan büyük sendikal örgütlenmelerin aşınmalarına da tanık oluyoruz.

- ✓ Ücretlerin düşürülmesi ve esnek işgücü piyasası:

Neo-liberal yaklaşımda uluslararası rekabetin en temel ögesi düşük ücretler kabul ediliyordu. Uluslararası rekabetin artırılması ve içi talebin kısılması için gelişmekte olan ülkelere ilk uygulamalardan biri ücretlerin düşürülmesi oldu.

Diğer yandan ücretlerin düşürülmesi önündeki engeller, işten çıkarılmalar ile ilgili kısıtlar, yüksek sosyal güvenlik kesintileri uluslararası rekabet gücünü düşüren unsurlar olarak kabul gördü. Emek piyasasında sendika mücadele ile kazanılmış bir sosyal güvenlik ile ilgili regülasyon ve kuraldan uzaklaşarak esnek, işgücünün sosyal güvenlik haklarının azaltıldığı, ücretlerin düşürülmesinin önündeki kısıtların bertaraf edildiği bir emek piyasası tam rekabetçi piyasanın temel gereği haline geldi.

Ücretlerin düşürülmesinin bir diğer gereği olarak ta yüksek ücretlerin yatırımların üzerindeki olumsuz etkisiydi. Gelirin sermaye lehine dağılımı ve ücretin gelirden aldığı payın düşük olması yatırım eğilimini artıracaktı, çünkü emeğin gelirden aldığı payın artması yatırımlarda maliyet artırıcı etki yaratacaktır. Bu etki ise talep etkisinden daha önemli görülüyordu. Bu nedenle ücretlerin düşürülmesi kar beklentilerini geliştirerek yatırımları artıracaktı.

- ✓ Vergilerin azaltılması ve kamu harcamalarının kısıtlanması:

Özellikle gümrük duvarlarının kaldırılması ile dış ticaret vergilerinin ortadan kalkması ile kamu gelirleri, kişi ve kurumlardan toplanan vergilerden ibaret kaldı.

Vergilerin azaltılması özel sektör karlılığın ve yatırımlarını artıracak bir unsur olarak görüldü. Refah devletinin temel uygulamaları olan sosyal güvenlik ve sağlık harcamaları, eğitim harcamaları, kamunun alt yapı yatırımlarının azaltılması, bunun yerine özel sağlık sigortası, özel eğitimin teşvik edilmesi ve devletin tümüyle küçülerek ekonomiden elini çekmesi gereği öne sürüldü. Bir başka deyişle azalan gelirlere uygun kemer sıkma politikaları uygulanmaya konuldu.

Kamunun gerek altyapı gerek sanayi üretiminden elini çekmesi söz konusu idi. Özellikle alt yapı yatırımları olan ulaştırma, haberleşme enerji dahil özelleştirme özel sektöre uluslararası rekabetin de olmadığı bir karlılık alanı bıraktı.

✓ Esnek kur sistemi:

1970'li yıllarının başında yaşanan ekonomik krizle birlikte, dünya parasının temsil edecek bir ülke parası kalmaması ile birlikte sabit kur sistemi uygulamadan kalktığı yukarıda değinilmişti. Dünya para sisteminde yaşanan belirsizlikten sonra 1980'ler sonrası uluslararası para olarak sistemi esnek kur sistemi yaygınlaştı. Bu sisteme göre, neo-liberal yaklaşıma da uygun olarak, para da bir maldır ve fiyatı arz ve talebine göre belirlenmelidir. Eğer ekonomiye yabancı para girişi yüksek olursa ülkenin yerli parasının değeri artar, hızlı bir yabancı sermaye çıkışı ise yerli paranın değer kaybetmesine (devalüasyona) neden olabilir. Burada önce değinilmesi gereken nokta, esnek kur sistemi ile döviz kurunun tümüyle dış finansal akımların etkisi altına girmiş olması ve ulus devletlerin döviz kurunu bir ekonomi politikası aracı olarak kullanmalarına olanak kalmamış olmasıdır.

✓ Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, yurt dışından herhangi bir ülkeye giren sermayenin üzerindeki kontrol ve kısıtlamaların kalkması neo-liberal politikaların mal hareketlerinin serbestleşmesinden sonra uygulanmasını önerdiği serbestleşme politikalarındandır.

1980'li yılların başında özellikle Latin Amerika ülkelerine yönelen aşırı yabancı sermaye 1990'lı yılların başında yeniden gelişmekte olan ülkelere yönelme göstermiştir. Gelişmekte olan ülkelerin sermaye hareketleri fazlası 1987 yılında 48,7 milyar dolar iken 1993 yılında 162,9 milyar dolar miktarına ulaşmıştı 1997 yılında 358 milyar dolara fırlamış, 2000 yılında 300 milyar dolar olmuştur ((Dünya Bankası, 2003, Global Development Finance)

Gelmiş ülkelerde bol olan, gelişmekte olan ülkelerde ise kıt olan sermayenin dünya üzerinde bir kısıtla karşı karşıya kalmadan hareket edebilmesi sermayenin dağılımında bir eşitlik sağlayabilecek çünkü sermayenin kısıtlı olduğu bu nedenle de faiz oranlarının yüksek olduğu ülkelere sermaye akışı olacak, sermayenin aktığı bu ülkelerde faiz oranları giderek düşecek vice versa. Neo-liberal bu önermeye dayalı uygulama, ülkeler arasında faiz oranlarını eşitlenmesi gibi bir sonucu yaratamamıştır. Ortaya çıkan sonuç ise ülkeye giren yabancı paranın sermaye ihtiyacını karşılayabilecek uzun dönemli yatırıma yönelik sermaye olmaktan çok kısa dönemli spekülâtif sermaye olmasıdır.

Aşırı spekülâtif yabancı sermaye girişı ülkenin sermaye ihtiyacını karşılayamazken, ülkede yabancı para miktarının artmasına, ekonominin dolarlaşarak spekülâtif işlemlerin yapıldığı gazino kapitalizmi haline gelmesine, yerli paranın değer kazanarak uluslararası rekabet gücünü geriletmesine ve gittikçe daha çok düşük ücretlere gerek duyulmasına, dış borçlanma eğilimini arttırarak giderek daha çok dış borç kullanılmasına neden olmaya başlamıştır.

Gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye akışlarını motive eden temel faktör reel yatırımlar değil, rantiyelerin spekülâtif faaliyetleridir. Spekülâtif faaliyetler kısa dönemli kazançları hedeflediğinden, yatırımların ülkelerarası getiri oranları arasında ve ülke içi yüksek faiz ile uluslararası düşük faiz oranları arasında bir yakınlaşma olmamaktadır. Bunun da ötesinde, gelişmekte olan ülkelerde spekülâtif sermaye girişleri nedeniyle artan faiz oranları reel yatırım kararlarını olumsuz biçimde etkilemekte ve hükümetlerin ulusal hedeflerine ulaşmak amacıyla yatırımlar için faiz oranlarını bir enstrüman olarak kullanabilme olanaklarını azaltmaktadır. Bu, hükümetlerin iktisat politikası uygulama özerkliklerinin kaybedilmesi olarak bilinmektedir.

Üretken yatırımları artırmak için karların artırılmasına yönelik yukarıda sayılan uygulamalara rağmen finansal aktivitelere olağanüstü artış, özellikle OPEC ülkelerinin sermayesinin finans alanına akması ile artan oranda gelişiyor. Bu faaliyetlerden kaynaklanan getirilerin artması ve üretken yatırımların karlarının görece düşük kalmasına neden oluyor. Buna çevre sorunlarının artması, çevre ile ilgili yatırımların yatırım maliyetlerini artırması da ekleniyor.

Buna karşılık, global ölçekte güçlü bir rantiyeye çıkarlarının oluşması ile finansal gelişmelerin başını çektiği bir spekülasyon ortamının belirleyici hale geldiği görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin aşırı borçlanması ve önemli iktisat politikası araçları olan döviz kuru ve faiz oranı üzerindeki etkisini yitirmesi gelişmekte olan ülkelere dış kaynak transferinin olağan üstü artışı ve finansal sermayenin karlılığının aşırı yükseldiği bir konjonktür yaratmıştır.

1990 ve sonrasına gelince, içinde bulunduğumuz bu konjonktür 1990'lı yıllarda Küreselleşme olarak anılmaya başlandı. Bu süreci aşağıda üretim sistemindeki gelişmeleri izledikten sonra ayrı olarak ele alacağız. Burada sadece bir noktaya dikkat çekmek istiyorum. Kapitalizmin gelişimini konjonktür dalgalanmalarına dayalı olarak anlatıp vurguyu son iki konjonktüre koyunca, sanki serbest piyasanın yayılmasının yarattığı sorunlar ve bir krizle sonuçlanan her bir dalgadan sonra ve bu sorunları yenmek için ulus devletin müdahale alanlarının güçlendiği bir dalganın yaşanacağı döngülerden söz ediyormuşuz gibi bir anlam çıkabilir. Kastettiğimiz bu değildir. Kapitalizmin serbest piyasa uygulamalarına dayalı ortaya çıkan krizlerini yenmek için mutlaka devlet müdahalesini gerektiren bir alternatif konjonktür ortaya çıkması gerekmez. 1929-1973 dalgasında, 1929 yılında başlayan aşırı ürün krizinden ulus devletlerin güçlenmesi ve bunların müdahaleci/düzenleyici/yeniden dağıtıcı politikalar izleyerek çıkılması o dönemin siyasi ve ekonomik bir özgünlüğünden kaynaklanmıştır. Yukarıda yapmak istediğimiz bu özgünlüğü ayrıntılı olarak incelemektir. Bu gün içinde bulunduğumuz dönemde ise bu özgünlüğe işaret eden herhangi bir gelişme yoktur. Örneğin siyasi ve ekonomik hegemonik ülke gibi. Gelişmeler ve krizden çıkış arayışları ise daha çok küresel pazarların genişlemesi ve

uluslararası ekonomik ilişkilerin sınırsızlaşması, piyasanın karşısında ulus devletin gücünün azalması gibi noktalarda ifadesini bulmaktadır. Ama, 90'larda Sovyet bloğunun çökmesi ve 2000'lerde Orta Doğu ve petrol üzerindeki paylaşım savaşları ABD'nin hegemonik güç kazanma çabaları olarak ta yorumlanmaktadır.

Aşağıda önce, yukarıda öncelediğimiz konjonktürü üretim sistemlerinin dalgalanması açısından ele alacağız. Sonra bunların işçiler ve sosyal haklar üzerindeki etkilerine değineceğiz. Daha sonraki bölüm neo-liberal küreselleşme ve modernite sonrası gelişmelerin katılım ve STK'lar üzerindeki etkilerini ele almaya çalışacağız.

BÖLÜM II) ÜRETİM SİSTEMLERİNİN EVRİMİ

A) AMAÇ VE KAPSAM

Bu bölümde Fordizmin krizi ve yaşanan dönüşümün nasıl bir üretim sistemine yönelebileceği ele alınacak ve özellikle kriz ve dönüşümün istihdam ve işgücü üzerindeki etkileri üzerinde yoğunlaşılacaktır.

Ancak bu incelemeye geçmeden önce iki temel noktaya değinmek yararlı olacaktır. Bunlardan birincisi Fordizmin krizinin genel krizin bir boyutu olduğu, dönüşümün sadece üretim sisteminde değil, politik ve ideolojik düzeyde sürdüğünün göz ardı edilmemesi gerektiğidir. Birçok düzeyde yaşanan bu genel dönüşüm, fordizmin krizinin ve dönüşerek evrileceği yeni üretim sisteminin anlaşılmasında, başvurulacak çerçeveyi bize sunmaktadır. Fordizm bu anlamda ideolojik ve politik düzeylerde süren modernleşme sürecinin üretim sistemini, emek/sermaye ilişkisinin niteliğini temsil eden bir ayağı olarak kabul edilebilir.

Bu bölümde, üretim sistemindeki gelişmelerle ilgili boyut incelenirken, bu boyutun içinde yaşadığı bütünlükten kopmadan, bağlantılarını ve etkilerini dikkate alarak fordist sistemin gelişimini ve daha sonra da istihdam ve işgücüne etkilerini incelemeyi amaçlıyoruz.

Değnilmesi gereken ikinci temel nokta ise post-fordizmin ifade ettiği dönüşümün niteliğiyle ilgilidir. Post-fordizm, fordizme bir alternatif oluşturan farklı emek/sermaye ilişkisine dayalı, kapitalizmin ötesinde, “sanayi toplumu sonrası” modernleşmeyi yadsıyan bir modeli mi temsil etmektedir? Yoksa fordizm, son yüzyıl boyunca bir çok kez olduğu gibi, kapitalizmin bu kriz koşullarını da içinde eritip geliştirerek yeni ama daha aşkın bir dönüşümü yakalayabildiği ölçüde, üretim sistemindeki yeni bir sentezi temsil etmektedir. Ben ikinci görüşe katılıyorum ve esas olarak krize uyum sağlayacak şekilde ortaya çıkan çeşitli post-fordist yapılanmaların, içinde yaşanan kriz koşullarının aşılmasında fordizmin geçirmesi gereken değişimlerin yönünü gösterdiğine inanıyorum. Bu konuyu üretim sistemlerinin evrimini inceleyerek ele almak istiyorum.

B) TAYLORİZM

Taylorist bilimsel yönetimin esası, el zannatçısının tek başına bir ürün üzerinde ardarda bir dizi işlem yapmasından farklı olarak tüm işlemi her biri ayrı işçi tarafından yapılmak üzere çeşitli parçalara ayrıntılandırması yani işbölümüne gitmesidir. İşçinin işin bütünü üzerinde bilgi sahibi olmaktan ve üretimi kontrol etmekten dışlanması, hem de aynı işi sürekli yaparak uzmanlık edinilip üretkenlik artışı sağlanması amaçlanmıştır.

Ancak öte yandan taylorist sistemde yine de el zanaatı sisteminden arda kalan bir özellik vardır. Bu da şudur: her ne kadar taylorizmde ürün, çeşitli ellerden geçiyorsa da, üretim hala işçinin becerisine ve kapasitesine bağımlı, yani verimlilik artışı hala işçinin el-ayak sayısı, kuvveti, hızı ve el idaresine bağılı aletler tarafından sınırlanabiliyor, yani işçi ve niteliği hala üretim sürecinde stratejik bir önemi koruyabiliyor. Bir başka deyişle taylorizmin makina değil alet kullanan bir sistem

olması ve aletin bir insan tarafından kullanılabilmesi, üretimin insanın becerisine bağımlı olmasına ve işçinin kişisel irade ve tepkisinden etkilenebilmesine neden olmaktadır.

C) FORDİZM

Fordizmin üretim sürecine getirdiği temel ayırım, söz ettiğimiz alet yerine makina kullanma farkından ortaya çıkıyor.

Fordizmin ayırdedici özelliği üretim sürecinin ilk defa işçinin özelliklerine ve fiziksel niteliğine bağlı olarak örgütlenmesinden çıkılıp, makinanın (teknik) mantığına göre, makinanın nesnellikine göre örgütlenmiş bir üretim sürecine geçiştir. En ince parçasına değin ayrıntılandırılan işlerin makinalar tarafından yapılır hale gelmesi, üretim sürecini sürekli bir gelişmeye yatkın ve elverişli bir hale getirmiştir. İşçinin makinanın pasif bir uzantısı haline gelmesi ise işçinin bilgi ve becerisinin tümüyle gereksiz hale geldiği, işte çalışan ile işsiz sonsuz ikamesini sağlayan ve kapının önündeki herkesin yedek işçi ordusu olabildiği bir avantajı sermayeye kazandırmaktadır.

Taylorizden fordizme tek değişen şey makinalaşma değildir. Atölye içi organizasyonun değişmesi de önemli bir farklılıktır. İşçilerin atölye içinde mobilitesinin olması yani yarı mamul bir işi o iş noktasından alıp kendi işleminin yapılacağı yere taşınması ya da taşıması, işini bitirdikten sonra onu başka iş noktasına ulaştırması “aylaklık” nedeni olarak kabul edilmektedir. Bu mobilite aynı zamanda bir işin üzerinde işçinin istediği kadar oyalanmasının da nedeniydi ve üretim hızının kontrolünü güçleştiren bir olguydu.

İşte bu nedenle fordizmin bir diğer özelliği kayan üretim hattı üzerinde iş yapılması prensibini getirmesi ile ortaya çıktı. Bu, hem işçiyi bir yere sabitleyerek hem de hattın hızını ayarlayarak işçinin işe ayırdığı süreyi kısaltmak ve kontrol etmek olanağı doğurdu. İşçinin kendine belirtilen bir ritimde çalışarak makinanın bir uzantısı, değersiz bir parçası haline indirgenmiş olması, üretimin bütünü ile ilgili her türlü bilgiden yoksun bırakılmış olması ve karar mekanizmasının tümüyle atölyenin dışına taşınarak zihni faaliyetin işçiden kopartılmış olması, işçinin atölye dışında da politik olaylar karşısında aynı dışlanmışlık ve pasifliğin kurbanı olma özelliğini beraberinde getirdi.

Fordist sistem taylorist bilimsel yönetim olarak adlandırılan ayrıntılı işbölümü esasına göre örgütlenmiş, her işçinin dar anlamda tanımlanmış, rutin bir işi sürekli olarak yaptığı bir işleyiş ile verimlilik artışı sağlamaya yönelmiştir. Son derece özel, tek amaçlı makinalar ve eğitimsiz, niteliksiz işgücü kullanarak üretimin sürekli kayan bir üretim hattı üzerinde yapılması söz konusudur. Makina ile işçi arasında sabit bir ilişkinin kurulduğu bu hat, farklı ritim ve farklı işlemleri koordine ederek çıktının standartlaşmasına elvermekte, bu da kitle üretiminin teknik koşullarını sağlamaktadır. Bu nedenle de büyük ölçekte üretim yapan atölyeler temel birimler olmaktadır.

İşçi başına üretimin, ayrıntılı işbölümü ve standart mal üretimi ile artırılması amaçlanmış, rekabetin esası aynı maldan çok sayıda ucuza üretmek üzerine kurulmuştur. Ancak verimlilik artışı sadece ayrıntılı işbölümü değil organizasyon

yapısı ile de pekiştirilmeye çalışılmıştır. Bu organizasyon yapısı üretim ile üretim öncesi ve sonrası birimlerin birbirlerinde koparıldığı, dikey haberleşme, merkezi denetim ve kontrol esasına oturtulmuştur. Böylece karar alma tamamen atölyenin dışına taşınmış, işçinin üretim üzerindeki kontrolü tamamen yok edilmeye çalışılmıştır. Bu tür koşullarla verimlilik artışı sağlanması karşılığında ücretler yüksek tutularak işçilerin tatmin edilmesi amaçlanmıştır.

D) 1900'LERDEN BU YANA İKTİSADİ VE SİYASİ KONJONKTÜR VE FORDİZM

Fordist sistemin verimli işleyişini sağlayan bu fiziksel ve teknolojik özellikleri ile egemen bir üretim mekanizması haline gelmesi bir yandan standart tüketim kalıplarının olmasına, diğer yandan geniş ve istikrarlı pazarların varlığına bağlıdır. Çünkü pazarlar hem büyük miktarlarda üretilmiş standart malların yutulmasına elverecek kadar geniş olmalı hem de büyük ölçekli yatırımın amorti olabilmesine yetecek süre için istikrarlı olmalıdır. Gerek ulusal, gerekse uluslararası boyutta geniş ve istikrarlı pazarların olabilmesi II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan konjonktürde sağlanmış ve nüveleri 1930'lardan beri görülen fordist sistemin gelişme ve yayılması için talep koşulları sağlanmıştır.

Böylece fordist üretim sistemin sağladığı üretim artışı ile istikrarlı, büyük pazarlar ve yüksek talep arasındaki karşılıklı uyumu sağlayan ulusal ve uluslararası iktisadi ve siyasi düzenleme mekanizmaları ve kurumsal yapılar sayesinde fordist sistem, gelişme ve egemen üretim sistemi olabilme koşullarına tam olarak kavuştu.

70'lerin sonlarında krizin ortaya çıkmasında ve bunalımın günümüze değin sürmesinde bir çok faktörün içiçe geçmiş etkisinden söz etmek gerekir. Fordist üretim sisteminin etkin olarak işlemede talep yönünü oluşturan geniş ve istikrarlı pazarlar, uygulanan refah devleti politikaları ve Keynesgil genişletici politikalar, gerek ABD hegemonyasının sona ermesi gerekse kar oranında düşme nedeniyle tıkanmaya başlamıştır. Değişen bu koşullara tüketici tercihlerinin standart ucuz mala doymuş olması ve talebin mal çeşitlemesine kayması da eklenince döngünün talep yönünü oluşturan ve Fordist sistemi ayakta tutan büyük istikrarlı kitlesel pazarların çöktüğü küçük ve değişken bir talep yapısının ortaya çıktığını görmek mümkündür.

E) FORDİZM VE KONTRPRODÜKTİVİTE

Ancak fordist sistemin krizini sadece talepteki azalmalara bağlamak, krizi pazar-yönlü algılayan bir yaklaşım olur. Krizi değerlendirebilmek için ayrıca fordist üretim sisteminin kendi içsel tıkanıklıkları ve bunların kar oranı krizine kattığı başkaca faktörlerden de söz etmek gerekmektedir. Bunun için önce fordist sistemin atölye içi işleyişinin teknik ve fiziki niteliklerinde verimlilik artışını, sermayenin değerlenmesini engelleyen çeşitli teknik tıkanıklıkların da ortaya çıkmasına, yani sistemin kendi içsel sorunlarına ve darboğazlarına da değinmek gerekmektedir.

Örneğin kayan üretim hattı üzerinde çalışma ilkesi özellikle iş yoğunluğu farklı olan üretim noktalarının koordinasyonu zorluğunu doğurmuş; bu eşit olmayan işlerin varlığı kaçınılmaz olarak bazı noktalarda yığılmalar bazılarında ise boş bekleme sürelerine neden olmuştur. Hat üzerindeki makinelerin zamanlarının büyük bir kısmını

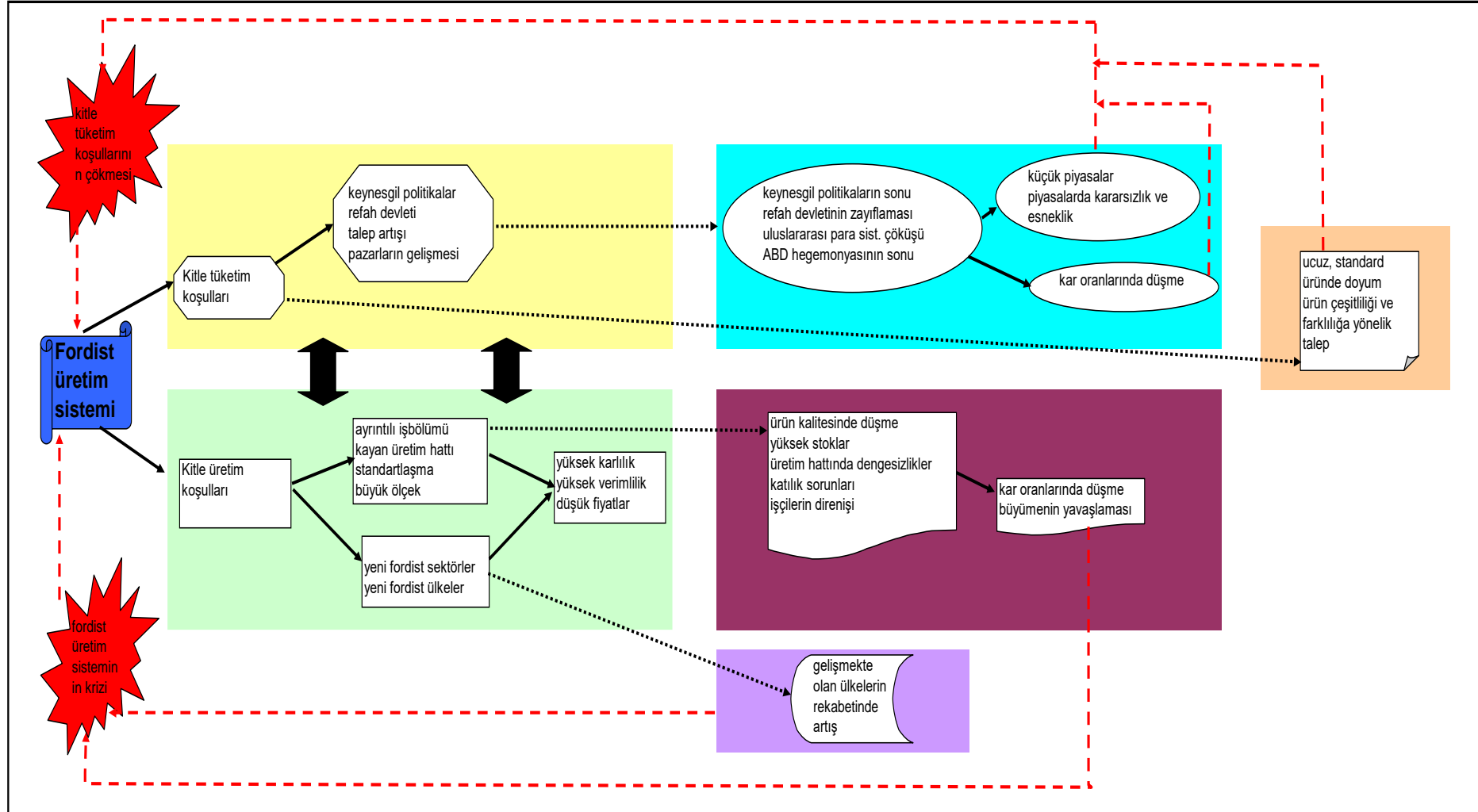
iş yaparak değil, yarı-mamül malı bekleyerek geçirmeleri ciddi bir verimlilik kaybı yaratmıştır. Ayrıca yarı-mamül malın bir iş noktasından diğerine ulaşması için hattın üzerinde katetmek zorunda kaldığı yol aşırı zaman harcanmasına neden olmuştur.

Gerek makinaların yarı-mamül malı beklerken gerekse yarı mamül malın makinaların arasında gidip gelirken geçirdikleri bu boş zaman, sistemin en önemli verimsizlik nedeni olarak görülmektedir. Örneğin ABD otomobil sanayinde, çalışma süresinin % 25'inin üretim noktaları arasındaki dengesizlikten kaynaklanan beklemelemlerle geçtiği hesaplanmıştır. Yarı-mamül malın fabrikaya girişi ile çıkışı arasındaki sürenin ise reel olarak sadece % 5'ini makinalarda işlem göreyerek geçirdiği hesaplanmıştır.

Bunun yanında, üretim hattının yüksek tampon stoklarla çalışması gerek ölü sermaye, gerekse depolama giderlerini artırmakta, sistemin eldeki stoklara bağılı olarak arz yönlü işlemesine ve talep değişikliklerinden iyice kopmasına neden olmaktadır. Fordist sistemde üretim ile kalite ve standart kontrolünün ayrı ayrı işlevler olması ve ayrı ayrı kişiler tarafından yapılması hatalı ürün oranını fazlasıyla artırmaktadır. Nihai ürünün kayda değer bir bölümü hatalı oldukları için çöpe atılmakta ya da tamir veya yeniden üretime gönderilmektedir. Öyle ki hatalı ürünlerin tamir birimleri neredeyse atölyenin % 25'i kadar yer tutmakta ve sistemde verimlilik artışını engelleyen önemli bir neden olmaktadır.

Ayrıntılı işbölümünün dayandığı, işçi tarafından yapılan işin çok basit tekrarlara indirilmesiyle hız ve verimlilik artışı sağlamak ve işçinin üretim sürecindeki kontrolünü azaltmak amacı işin niteliksizleşmesini de beraberinde getirmiştir. Her ne kadar işçinin işten, emek sürecinden ve karar alma sürecinden koparılması yüksek ücretle telafi edilmeye çalışıldıysa da, öncelikle sanayileşmiş ülkelerde yüksek oranlarda işten ayrılma, işe gelmeme ve grevlere neden olmuştur. Büyük ölçekli işyerlerinde, çok sayıda işçiyi kapsayan kitle sendikacılığının güçlenmesi sistemin etkinliğini engelleyen bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır.

İşin gittikçe ayrıntılandırılması ve emek yerine makina ikamesinin vardığı nokta, üretim hattının giderek büyüyen ve daha fazla makinalaşarak verimliliği artırmaya elvermeyen bir yapıya dönüşmüştür. Bu durumda, sermayenin teknik bileşiminin makina lehine artırılması artık mümkün olmamaya başlamıştır. 1970'lere gelindiğinde fordist sistemdeki kayan üretim hattı, ayrıntılı işbölümü ve makinalaşma özetlenmeye çalışılan teknik nedenler yüzünden, yatırılan sermayenin yeterince değerlendirilmesini sağlayacak verimlilik artış oranlarını gerçekleştirilemez hale geldi. Dolayısıyla kar oranında bir düşme nedeni daha ortaya çıktı: Aşırı sermaye birikimi, yani elde edilen verimlilik ve kar oranı artışına göre aşırı bir sermaye yoğunlaşması. Böylece sermayenin getirisi/rantabilitesi düşmeye başladı ki bu, kar oranı krizinin patlamasının asli nedeni oldu.

F) POST-FORDIZM

Daha önce belirtilenler ışığında, üretim sisteminde ortaya çıkan post-fordist gelişmeler -küçük ve istikrarsız pazarlara ve değişken tüketici tercihlerine uyum sağlayabilecek; -sermayenin verimliliğini düşüren kısıtları, tıkanıklıkları aşabilecek; -yüksek sendikal mücadeleyi engelleyebilecek bir verimlilik ve karlılık artırma arayışının ifadesidir. Bu arayış, ücretli emek ilişkisini değiştirmeksizin, üretim sisteminin tüketici tercihlerindeki değişikliklere ve pazardaki istikrarsızlıklara cevap verebilecek bir esnekliğe kavuşabilmesinin ve teknik işbölümü, üretim süreci ve üretim organizasyonunun sermayenin verimliliğinin artmasına elverecek bir biçimde dönüştürülebilmesinin arayışıdır. Bir başka deyişle, yeni koşullara uyum ve yeni verimlilik/karlılık artışı arayışı, yani „değişmemek için değişim“ arayışıdır. Ancak bu, ortaya çıkan değişimlerin ciddiyetinin ve öneminin ihmal edilebilecek bir düzeyde olduğu anlamına gelmez.

Özetle, post-fordist sistem fordizmin içine düştüğü krizi aşmak, yeni sosyoekonomik koşullara uyum ve yeni verimlilik arayışları nedeniyle göstereceği gelişim, içselleştireceği özellikleri ve varacağı sentezi ifade etmektedir. Ancak değişim hafife alınamayacak kadar güçlü ve boyutludur. Bu güç ve boyut, yukarıda özetlendiği gibi değişimin üretim sisteminin her ilkesini kapsamasından kaynaklanmaktadır.

Fordist sistemin geçirmesi gereken/geçirmekte olduğu iki temel değişim öbeğinden söz edilebilir: Bunlardan birincisi düşük ve istikrarsız talebe cevap verebilecek ve atölye içi teknik işbölümünü değiştirerek verimlilik artışı sağlayabilecek bir üretim yapısına yönelmesidir; ikincisi ise ilk kez atölyenin dışına taşan, başka birimleri de kapsayan bir otomasyon çabasının ortaya çıkması ve karar ile icranın sistemik bir bütünleşmesi ile hem değişik talebe cevap vermeyi hem de fordist organizasyonun neden olduğu verimsizlikleri aşmayı amaçlayan yeni bir üretim organizasyonunun ortaya çıkışıdır.

Değişken ve istikrarsız talebe cevap verebilme çabaları ve yeni verimlilik/karlılık arayışları kaçınılmaz olarak sistemin daha önce de sözü edilen kısıtlarının/katılıklarının aşılmasını, kısacası fordist ilkelerde köklü bir değişimi gerekli kılmaktadır. Bu gerek üretim sürecinde ve kullanılan teknolojilerde, gerekse emeğin niteliğinde ve işin yoğunlaşmasında bir değişim demektir.

Emekten tasarruf eden tek amaçlı makinalar yerine genel amaçlı, programlanabilir, emek ve sermayeden tasarruf eden, otomasyon teknolojileriyle donanmış; tek/standart ürüne göre düzenlenmiş bir üretim hattı yerine bir çok malı aynı anda üretebilen değişik ürünleri tanıma, değişik operasyonları ardarda yapma yeteneğine sahip teknolojilerin kullanıldığı, dolayısıyla makinaların boş durma zamanını azaltan bir üretim süreci ön plana çıkmaktadır. Bu bakımdan bir maldan bir başka malın üretimine geçişte çok az ayarlama süresi ve bekleme zamanı gerektiren, üretim süresini hızla artırabilen programlanabilir mikroelektronik aksamli makinalar ve otomasyon teknolojilerinin sağladığı esneklik ve verimlilik artışı, yeniden yapılanma sürecinin en temel özelliklerinden biridir. Mikroelektronik aksamli teknolojilerin sanayide kullanılabilir hale gelmesi ürünün esnekliğinde anahtar rol oynamaktadırlar. Ama aynı zamanda da işin bütünleştirilerek üretim hattının zamansal dengelenmesinde, sermayeden tasarruf edilerek aşırı makinalaşmayı ortadan

kaldırmasında, makinaların boş durma sürelerinin azalmasında önemli bir rol oynayarak fordizmde verimsizliğin nedeni olan bir çok kısıtın aşılmasına da yaramaktadır.

Üretim sistemlerinin gelişimi tarihsel olarak incelendiğinde, gerek üretimin topluca aynı işyerinde yapılmaya başlandığı dönemde, gerek işbölümü ilkesine göre işlerin ayrı ayrı işçiler tarafından yapıldığı manüfaktür döneminde gerekse kayan hatlarda seri üretimin yapıldığı fordist dönemde alet/makine/konveyör sadece atölyede (shopfloor) kullanılmıştır. Bir başka deyişle üretimi „otomatikleştirme“ çabası, sadece girdilerin dönüştürüldüğü, üretimin icra edildiği atölye mekanında gerçekleşmiştir. Üretim tarihinde ilk kez post-fordist yapılanma sürecinde ürün tasarım, stok kontrol, pazarlama, finans, yan sanayi ilişkileri gibi yönetim ve kontrol fonksiyonları „otomasyon“ uygulamalarının kapsamına girmiştir.

Sözkonusu gelişmeler sadece tasarım, yönetim/koordinasyon ve icraat/üretim birimlerinin ayrı ayrı otomasyonu değildir. Bunun yanısıra birbirinden ayrı olarak kabul edilen bu birimlerin, içiçe geçmiş karşılıklı etkileşimlerini ve anında bilgi akışını öngören, sistemik integrasyonu amaçlayan bir organizasyon yapısı yeniden yapılanma sürecinin diğer bir kritik değişimidir. Karar ile üretim arasında enformasyon teknolojileri (IT) ile kurulan bu ilişki değişen talep yapısı ile bağlantı kurulmasına olanak sağlamaktadır. Bu, birimler arasında sürekli bir geri besleme/düzenleme mekanizmasının kurulmasını ile mümkün olabilmektedir. Bu yönelim aynı zamanda beyaz yakalı işçiden ve zamandan tasarruf ederek, bürokrasinin neden olduğu maliyet artışını engelleyerek verimliliği artırmaktadır.

Üretim organizasyonundaki bu radikal değişim ve yönetimde enformasyon teknolojilerinin kullanımı yönetici, mühendis ve işgücü arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir. Tekil, yukarıdan aşağı emir komuta, dikey haberleşme ve bilgi akışı, denetimin formel kurallar aracılığıyla bürokratik ve merkezi olarak yapıldığı bir organizasyon yapısının yerini, çok yönlü haberleşme ağı, dikey ve yatay bilgi akışı, bölgesel otonomi, otokontrol ve katılımcı karar alma yöntemleri almaktadır.

Üretimin organizasyonundaki bir diğer gelişme fordist sistemde önemli bir verim kaybına yol açan kalitesiz ürün oranını düşürmeye yönelik tekniklerin geliştirilmesi konusunda ortaya çıkmaktadır. Hatalı, kalitesiz ürünü üretim yapıldıktan sonra ayıklamaya ve ayrı bir tamir onarım bölümünde düzeltmeye yönelik sistemin yerini Toplam Kalite Kontrol (TQC), Kalite Kontrol Çemberleri (QC) gibi hatalı ürünü ortaya çıkmadan önlemeye yönelik ve işçinin, özellikle ekip halinde çalışan işçilerin hem hatasız üretim, hem de daha iyi üretim yöntemleri geliştirme konularında sorumluluk almayı yüklediği teknikler almaktadır. Ayrıca, Toplam Bakım (TM) tekniği ile işçinin bilgilendirilerek üretimin yanısıra tamir/bakım fonksiyonlarını yapar hale getirilmesi makinalarda arıza ortaya çıkmadan önleme ve böylece verimlilikte artış sağlama yeniden yapılanma sürecinin bir yönelimidir.

Geliştirilen bu yeni organizasyon teknikleri ve yeni teknolojiler, yarı mamul girdi sağlayan firmalar ile yeni ilişkiler ağında da değişiklik yaratmaktadır. Japonların geliştirdikleri sadece talep olan maldan, olduğu zaman ve talep miktarı kadar üretim yapma felsefesine dayanan Tam Zamanında Üretim (JIT) sistemi, yüksek tampon stok

ile çalışan Fordist sistemin değişik ürünlerin üretilmesinde karşılaştığı sorunların çözümü için bir adımdır. Özellikle yarı mamül girdi sağlayan firmalar ile ana firmalar arasında olması gereken, tam zamanında ve sıfır hatalı üretim ve üründe esnekliğe dayanan yeni ilişkiler ağı, farklı bir organizasyon özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ilişki ana firma ile fason firma arasında iki yönlü dizayn ve bilgi akışı, ürün esnekliği için işbirliği ve integrasyonu içermektedir.

Küçük istikrarsız pazarların hakim olduğu, talep yükseltici politikaların uygulanamadığı yeni koşullara uyumlu bir üretim sisteminin firma ölçeklerinde küçülmeyi ve optimum ölçeğin bir çok sektörde değişmesini beraberinde getireceği beklenmektedir. Ancak, hem ölçek ekonomilerinden yararlanıp hem de mikroelektronik teknolojileri adapte ederek istikrarsız ve küçük taleplerin ayrı ayrı tatmin edilebileceği bir üretim sisteminin de yeni koşullara uygun bir sistem olarak yeşerebileceğini söylenebilir. Ancak ölçek ekonomisinden yararlanmaktan söz edilse dahi, bunun II.Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan genişleme döneminin elverdiği kadar büyük bir ölçek ekonomisi olamayacağı kabul görmektedir.

BÖLÜM III. TAM İSTİHDAMDAN SOSYAL DIŞLANMAYA

Yaşanan iki konjonktürü genel hatlarıyla özetlemeye çalıştık. Bu bölümde, bu sürecin işgücü ve sosyal güvenlik üzerindeki etkilerini ayrı ayrı tartışmaya ayırdık. Amacımız yaşanan dönüşümün işgücü ve sosyal güvenlik üzerindeki etkilerini incelerken STK'ların günümüzde neden önem kazandığına ve STK'ların karşı karşıya oldukları fırsat ve tuzaklara dikkat çekmek.

A) POST-FORDİZM VE İŞGÜCÜ

Ayrıntılı işbölümü ilkesi ve niteliksiz emek kullanımı yoluyla işçinin üretim süreci üzerindeki kontrolünü ortadan kaldırmayı amaçlayan ve bu şekilde verimlilik artışı sağlayan Fordist sistemden en temel kopuş emek süreci ve işçinin niteliği konusunda ortaya çıkmaktadır. Üretim sürecinin bütününe ilişkin bilgi sahibi olan, ürün yenileme, kalite artışı ve buluş sürecinde aktif katkıda bulunabilecek kapasitedeki işgücü yeni bir verimlilik ve kar oranı artışı için temel ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca sözü edilen yeni teknolojilerin etkin olarak kullanılabilmesi ve kullanım amaçlarına ulaşılabilmesi için emeğin değişken-nitelikli (multi-skilled) olması gerekmektedir. Tek amaçlı mekanik makinaları kullanarak sürekli aynı işi yapan düşük nitelikli işgücünden, tasarım, bilgisayar programlama, makina ayarlama, bakım operatörlüğü gibi niteliklere sahip bir işgücüne geçiş söz konusudur. Bu gelişme işçinin üzerindeki kontrolün azaldığı anlamına gelmediği gibi işin yoğunlaşmasına da neden olmaktadır. Post-fordist üretim sisteminde ortaya çıkan bu nitelikli emeğe doğru kayış, yabancılaşmanın neden olduğu işçi direnişinden kaynaklanan sorunları da çözme işlevini yerine getirmektedir.

Post-fordist üretim sisteminde işgücünü ilgilendiren bir diğer tartışma işgücünün yapısı üzerine olmaktadır. İhtiyaç duyulan emeğin çok sayıda niteliksiz işçiden az sayıda nitelikli işçiye doğru kayması bölünmüş ve farklılaşmış bir işgücü yapısını ortaya çıkaracaktır. Bu farklılaşmışlık işgücü esnekliğinin iki farklı boyut olmasından kaynaklanmaktadır. Bunlardan birincisi fonksiyonel esneklik denilen ve daha çok işgücünün değişken nitelikli hale gelmesinden kaynaklanan bir esnekliktir. Bu fonksiyonel esnekliğe sahip işgücü çekirdek işgücü olarak adlandırılmaktadır. Diğer ise nümerik esnekliktir, yani birçok işin ana firma dışında taşeron firmalarla yapılmasını sağlayan ve mevsimlik dalgalanmalara ve istikrarsızlıklara göre çalıştırılan işçi sayısının değiştirilebilmesine olanak sağlayan bir esnekliktir. Bu esnekliğe sahip işgücüne çevre işgücü denilmektedir.

Az çok sürekli bir istihdam şansına kavuşan, nitelikli, çekirdek işgücü ve arada sırada iş bulan „Macdonalds“ işçiliği diye de adlandırılan niteliksiz işgücü: Birincisi yüksek ücret ve iş tatminine kavuşan ama daha yüksek oranda bir iş yoğunlaşması ile verimlilik artışı beklenen/sağlayan bir işgücü; ikincisi ise birincisini ikame etme ve dolayısıyla iş bulma umudu olmayan, yani düşük ücreti kabul etse dahi çekirdek işçi olma ve „yedek işçi ordusu“ oluşturma özelliği taşımayan ve gittikçe niteliksizleşen bir işgücü.

Post-fordist sistemde işgücü ile ilgili bir diğer önemli tartışma istihdam azalması ile ilgilidir. Mikroelektronik aksamli teknolojiler emekten tasarruf eder nitelikte teknolojilerdir. Bu nedenle istihdam azaltıcı etkileri yüksektir. Bu istihdam azalması

bir çok alanda kendimi gösterecektir ancak en önemli olumsuz etkisi sanayileşmekte olan ülkeler üzerinde olacaktır. Rekabet gücünün fiyat üzerine kurulu olduğu ve verimlilik artışının maliyet düşürmeye dayalı olduğu fordist sistemde, ucuz emeğe sahip olmak sanayileşmekte olan ülkeler için çok önemli bir karşılaştırmalı üstünlük oluşturmaktaydı. Niteliksiz ucuz işgücünden yararlanmak için geçen onyıllar boyunca bu ülkelere yönelmiş yatırımlar ve bu ülkelerin gerçekleştirdikleri üretim ve ihracat üründe kalite ve yeniliğin ön plana çıkmasıyla azalma eğilimine girmiştir. En azından katma değeri düşük ürünlerin sanayileşmekte olan ülkelere kalarak olumsuz sonuçları olmuştur.

İstihdam azalması sadece emekten tasarruf eden teknolojik gelişmeler ve niteliksiz emeğe olan ihtiyaçtaki azalma nedeniyle değildir. Sanayileşmekte olan ülkeler yeni mikroelektronik donanımlı teknolojilere olan taleplerini, bu ürünleri kendileri üretmedikleri sürece ithalat yoluyla karşılamaktadırlar. Bu, yeni teknolojilerin kullanılması ile ortaya çıkacak olan istihdam azalmasının teknolojilerin üretilmesi yoluyla bir ölçüde karşılanması olasılığını da ortadan kaldırmaktadır. Tam aksine sanayileşmekte olan ülkelerin bu teknolojilere olan talep artışı sanayileşmiş ülkeler için bir istihdam yaratacaktır. Kendi ürettikleri konvansiyonel teknolojilere olan talebin azalması da göz önüne alındığında yeniden yapılanma süreci sanayileşmekte olan ülkeler için sanayileşmiş ülkelere oranla daha hızlı ve önemli bir istihdam azalmasına neden olabilecek niteliktedir.

İstihdam konusunda ortaya çıkan bu gelişmeler daha önce emeğine ve talebine ihtiyaç duyulan ve iktisat için mekanizmalarla iktisadi sistemde yeri olan sanayileşmekte olan ülkelerin ve özellikle bu ülkelerdeki işsizlerin dışlanmalarına ve iktisat dışı mekanizmalarla kontrol edilmelerine neden olacak yapıdadır. Savaşlar, yüksek hapis oranları örnek olarak verilebilir.

Çevre işgücü tümüyle sendikasızlaşma ile karşı karşıya kalırken az sayıda nitelikli, çekirdek işgücünün sürekli işgücü haline gelmesi kitle sendikacılığı ve işkolu sendikacılığı yerine, firma ile bütünleşmiş işyeri sendikacılığını ön plana çıkaracak bir gelişmedir. Japon firmalarında görüldüğü gibi, kıdem ve yetenek temelinde tanımlanan “firma işçisi” olma ayrıcalığına erişilince kazanılan sürekli iş garantisi işçiler arası bireysel rekabetin sendikal dayanışmanın önüne geçmesine neden olmaktadır.

Ayrıca ölçeklerdeki küçülme de büyük ölçekli firmalarda güçlenmesi olan kitle sendikacılığının varlık koşullarının tehdit etmekte ve post-fordizm kitle sendikacılığının yarattı sorunları böylece bertaraf edebilme gücüne sahip olmaya başlayacaktır.

Görece küçük ölçeklere sahip olan ülkelerde çeşitli avantajlardan söz ediliyor olsa bile, ölçekteki küçülme bu ülkelerde önemli bir soruna yol açacaktır. Bu sorun sendikacılığın işkolundan işyeri sendikacılığına kayması, taşarınlaşmanın artması küçük aile işletmeciliğinin ön plana çıkması toplu sözleşme geleneğinden ve sosyal yardım, ihtiyarlık sigortası, kreş gibi kazanılmış birçok haktan geri dönüşü beraberinde getirebilecektir. Bu geri dönüş Fransa, İngiltere, Almanya gibi ülkelerde, ölçek ne kadar küçülürse küçülsün korkutucu düzeyde olmayabilir ama zaten modernleşme sürecinde belirli aşamalara erişememiş olan gelişmekte olan ülkelerde

daha yeni yeni kazanılmaya başlayan bir takım hakların tümüyle kaybedilmesi anlamına gelebilir. Emek-sermaye ilişkisine girmemiş nüfusun yoğun olduğu gelişmekte olan ülkelerde ise bu risk daha da büyük olabilecektir.

Özetle, 1990'lı yılların ekonomik konjonktürünün ve post-fordist üretim sisteminin işgücü üzerindeki konumuz açısından en önemli sonucunu ise sosyal dışlanma olarak vurgulayabiliriz:

Yukarıda değinildiği gibi, ulus devletın zayıflaması ve sosyal politikalara yönelik harcamaların bütçe kısıtları nedeniyle devre dışı bırakılması ile iş bulma umudu kalmamış, piyasanın gerektirdiği niteliklere sahip olma fırsatına kavuşamayan insan sayısındaki artış ve toplu sözleşme geleneği, sosyal güvenlik, ihtiyarlık sigortası, kreş gibi kazanılmış birçok haktan geri dönüş birleşince konu bir istihdam azalması ve sosyal hakların kaybedilmesinin ötesinde bir sosyal dışlanma sorunu durumuna gelmektedir.

Özellikle bir iş sahibi olarak kendisine gelecekle ilgili bir hayal, bir hayat kurabilen işçi göçmen işçi bile olsa, Keynesgil tam istihdam döneminde sosyal olarak dışlanmış bir insan değildi. Önceden tartıştığımız gibi, iş sahibi olmak sosyal olarak dışlanmamak için yeterli olabiliyordu. Ancak eğitimin özelleştirilmesinin de etkisi ile eğitim olanaklarından yararlanamayan insanların girdiği yoksunluk hali, bir yandan farklılığı hoşgörüsüzlük ve saldırganlık, zayıf sosyalliğe isyan, diğer yandan ataerkil ilişkilerin bir parçası haline gelen aile ve etnik gruplara (cemaatlere) bağımlılığı artan, diğer insanlarla kendi arasındaki farkı ahlaki değerler, gelenekler olarak tanımlayarak tutuculaşan, toplumda var olmak için güce tapan, iktidar sahibi olmak isteyen ve şiddete eğilimli insan kitleleri doğuruyor.

Sosyal dışlanmanın bir diğer tezahürü istihdam olanağına kavuşan işgücünde de kendini gösteriyor: Post-fordist üretim sürecinde işçinin konumunu gösterdiği değişim ile ilgilidir. Çünkü, ortaya çıkan gelişmeler işçinin üzerindeki kontrolün azaldığı anlamına gelmediği gibi, işin yoğunlaşmasına da neden olmaktadır ve kol emeğinin dışında kafa emeğinin de kullanılması anlamına gelmektedir. Böylece bir tür hiper kontrol ile, işçinin işin sürecini etkileyebileceği her türlü iradi direnci silip atılabilmektedir. Post-fordist üretim sisteminde işçinin çeşitli nitelikler kazanması ve bütün hakkında bilgi sahibi olması, işçinin kendi iradesi ile üretim sistemi üzerinde karar vermesi anlamına gelmiyor. O anlamda işçinin üretimdeki pasifliği toplumsal ve politik pasifliği de beraberinde getiriyor.

B) SOSYAL GÜVENLİKTEN SOSYAL GÜVENSİZLİĞE⁵

Keynesgil genişlemeci politikaları uygulandığı, yukarıda kapitalizmin altın çağı diye söz ettiğimiz dönemde tam istihdamın temel ekonomi politikası olduğunu ele almıştık. Bu dönemde çalışma ile sosyal güvenlik arasında güçlü bağ var. Çalışma 19. yüzyılda olduğu gibi, işveren ile ücretli arasında kurulan basit bir ticari sözleşmeye

⁵ Bu bölümde büyük ölçüde Castel Robert, (2004) Sosyal Güvensizlik, İletişim Yayınları, İstanbul'dan yararlanılmıştır.

dayalı olmaktan çıkmış, asgari ücret, iş hukukuk güvenceleri, kaza ve hastalık sigortası, emeklilik hakkı gibi ticari olmayan garantiler içeren bir hale gelmiştir.

Bu dönemde, geçmişte özel mülkiyeti sağladığı güvencelerin, çalışmaya dayalı haklarla toplumsal mülkiyet olarak elde edilmesi söz konusudur artık. Geçmişte özel mülkü olan kişinin (sermaye sahibinin), yaşlandığında çalışmadan bir geliri olması mümkün oluyordu. Ücret sitemine dayalı toplumda ihtiyarlık maaşı, emeklilik artık çalışmaya dayalı kazanılmış bir hak haline geliyor. İşçinin „mülkiyeti“ bu kazanılan haklar oluyor. Bu haklar sadece işçi ile ilgili değil, asgari ücretliden en yüksek kadrolarda çalışan herkesi içine alıyor. Mülk sahibi olmayanlar böylece kendilerini güvence altında bulabilirler. Devlet (koruyucu, sosyal) bu yapının teminatıdır yani bu güvenceler hukuksaldır.

Keynesgil dönemde kazanılan bu çalışma hakkı ve sosyal güvenceler kollektif (ortak) düzenlemelerdir, kurallara göre inşaa edilmiş hukuksal statüye sahip örneğin sendikalara, meslek grupları, odalar gibi kollektif örgütlenmelere aidiyet üzerinden kazanılmaktadır. Yani artık tam istihdam ve sosyal güvenlik konjonktüründe bireyin güven altında olması, doğal topluluklara (aile, komşuluk, hemşeri grubunun yakınlık güvencesi) doğrudan katılım yoluyla değil, çalışma ve meslek üzerinden oluşmuş sendika ve meslek örgütlerine ait olmaktan geçer. Şehirleşmiş toplumda bireyi güvence altına alan şey kollektif (ortak) mercidir. Yalnız iktisadi değil kültürel ve toplumsal bakımından da başka “sermayeye “ sahip olmayanlar için güvence ya kollektiftir (ortaktır) ya yoktur.

Keynesgil dönemde çalışan nüfus sadece ücretli olmaz aynı zamanda, çalışma statüsünden yola çıkarak, yurttaşlık haklarına sahip olur. Böylece ücret sistemine dayalı toplumda devletin temel işlevi sosyal riskleri azaltma yönünde etkili olabilmesidir. Ama bu güvence sistemleri karmaşık ve maliyetlidir, güçlü bir devlet desteği gerektirir.

1970’lerin sonu ile birlikte yaşanan istihdamdaki azalma, sürekli iş imkanlarının kısıtlanması, aynı nitelikteki işgücünden birinin iş sahibi diğerinin ise işsiz olabilmesi işçiler arasında rekabete yol açar oldu. Mesleki statüler arası dayanışma eşitler arası rekabete dönüştü, grubun ortak hedefi yerine herkes kendi koşullarını iyileştirmek için çaba göstermeye başladı. Çalışma dünyasının istikrarlı istihdam koşulları temelinde filizlenen kollektif (ortak) yönetimin yerine bireyselleşmiş yönetim geçmeye başladı.

Aslında, bireyselleşme, bireycilik devletçilikle eşanlı ilerledi. Bireylere sürekli sosyal güvenceler sağlayan sosyal devlet bireyi bir anlamda özgürleştirdi. Çünkü sosyal devletin sağladığı sosyal güvenceler bireyi aile, hemşeri, cemaat gibi aidiyetlere bağımlılıktan kurtardı. Birey bu topluluklar karşısında serbest kalmış oldu. Şimdi bu sosyal güvenceler çatlayınca gelişmiş sanayileşmiş toplumlarda bireyin güvence sağlayacağı alan kalmamış durumda. Artık tek şey, kendi maddi olanakları ile kendini özel sigortalar ile güvence altına almak.

Keynesgil dönemde arkasında devlet garantisi olan sigorta zorunluluğu ve bunun genelleştirilmesi, risklerin maliyetini paylaşmak için üyelerin ait oldukları kurumlara/gruplara aidat ödedikleri, ve bu temelde de çalışan tüm bireylerin

korunduğu (sigortalanmış olduğu) bir toplum söz konusuydu. Yani toplumsal risklerden korunmanın temelinde dayanışmacı, karşılıklı kuşaklararası yardımlaşmaya dayanan bir model vardı. Artık, artan riskler karşısında birey bu risklerle tek başına yüzleştiği için birey, maddi gücü yettiği ölçüde, kendi kendini sigortalamalıdır. Risklere karşı korunma bundan böyle kollektif bir girişim değil, bireysel bir stratejidir. Risklerin çoğalması özel sigorta ticaretine neredeyse sonsuz bir pazar açmaktadır.

Yukarıda da incelediğimiz gibi, günümüzde en olumsuz etkilenen gruplar 1970'lerde en merkezi yeri işgal etmiş olan işçi sınıfının en az kalifiye olanlarıdır. Şimdi niteliksizleşmeye dayalı olarak istihdam edilemez haline gelen grup üyeleri, sosyal yardımlarla yaşamaya, sosyal dışlanma ile karşı karşıya kalmaya ve emek piyasasının yakınına bile yaklaşamamaya mahkumdurlar. Bu tür kitlesel niteliksizleşme, işsizlik ve dışlanma söz konusu olunca suç işlemenin artmasını ve bunun karşısında sosyal devletin güvenlik devletine doğru kaydığını görüyoruz. Devletin temel görevi artık sivil güvensizlik durumuna karşı durmak oluyor. Sosyal güvenlikten sakınılan harcamalar sivil güvenlik için harcanır oluyor. Devlet bir yandan sivil güvenlik için sıkı bir otorite uygularken, ekonomik liberalizmin sosyal güvensizliği besleyen sonuçlarına kayıtsız kalıyor.

Ancak yine de sistem hala büyük ölçüde çalışmaya bağlı olan ve çalışmadan alınan paylarla finanse edilen sigortaların egemenliğinde. Demografik nedenlerle aktif nüfusun azalması, yaşam süresi beklentilerinin uzaması sistemin finansmanını aşırı şekilde zorlaştırıyor. Yakın gelecekte, çalışan bir azınlığın çalışmayan bir çoğunluğu güvence altına almak için paylarına düşeni ödemek zorunda olması riski kendini artan biçimde gösterecek.

Neye dönüşüyor? Asgari sosyal hizmetlerde ve yardımda artış, yerel düzeyde sosyal içerme, dışlanmaya karşı mücadele ve yoksullara yardım. Özellikle kriz kurbanlarının olumsuz koşullarını biraz da olsa iyileştirdiği için önemli olsalar da bu politikalar alternatif bir güvenlik sistemi oluşturamadılar.

Dönüşülen yeni güvenceler sisteminde

- En yoksullara asgari kaynak ve yardımı garantileyen ulusal dayanışmadan kaynaklanan korumalar (genelleştirilmiş tıbbi yardım ve asgari sosyal destek);
- Hala istihdama bağlı olarak kurulan ama koruma sağlanan risklerin azaldığı veya yükümlülük eşliğinin azaldığı sigorta edici temel güvenceler;
- Bireylerin tercihine bağlı olan ve kendilerinin finanse ettiği, giderek yaygınlaşan, tamamlayıcı özel sigortalar var.

Bu noktada STK'ların, özellikle sosyal alanda hak aramayı misyon edinen STK'ların vizyonları çok çetrefilli bir hal alıyor. Çünkü neo-liberal politikalar kazanılmış bir çok hakkın kaybedilmesine yol açıyor ama Keynesgil genişletici ekonomi politikalarının uygulanması ise çok özel bir konjonktürde, çok özel siyasi ve ekonomik yapı nedeniyle mümkün oluyor. O zaman ne savunulacak? Çok özel bir konjonktürün ürünü olan eski hakların sürmesi yönünde talepler mi yükseltilecek? Neo-liberal konjonktürde yeni sorunlar doğmadı mı? O zaman yeni haklar düşünülmecek mi?

Bu sorunun cevabı çok tartışmalı. Bence gelecek için istihdamdan bağımsız sosyal güvenlik sistemleri düşünülmeli, farklı kesimlere göre farklı olan bir esneklikte

olmalı. Gelir ve güvence çalışmadan kaynaklı olmayınca neden kaynaklı olacak? İnsan olmaktan, vatandaş olmaktan? Eğer buna ayrılan kaynaklar yeterli olursa yani çalışmadan insanca yaşamalarını sağlayan ödenekler varsa, bu tür vatandaşlık gelirleri çalışmak yerine resim yap vs. gibi yaşamları mümkün kılabilir. Bu bir ütopyadır? Çünkü bugün finansal olarak mümkün değildir? Ama neden sivil güvenlik ve savaş harcamaları olmadığı bir dünyada olabileceğini düşünmüyoruz. Yüksek kardan elde edilen vergiler, spekülasyonlardan elde edilen gelirlerin vergiler ile finanse edilemezler mi? Dünya çapında bir seferberlik gerektirir o nedenle de alternatif küreselleşme internasyonalist olmak durumunda.

Gerçekten de internasyonel/kamusal düzenleme sistemleri genel/toplumsal çıkarın teminatını özel çıkarlar arasındaki rekabetin üzerine tutabilmeli. Yani zihniyet değişimi... insanın bireysel kazanç için değil toplumsal refah için çalışması....bu bir ütopyadır!! şimdilik!!!.

BÖLÜM IV. ULUSALDAN KÜRESELE / MODERNDEN POST-MODERNE

A) ULUSALDAN KÜRESELE

Yukarıda 1970'lerden sonra uygulandığını söylediğimiz serbestlik politikalarının gelişimini genel olarak değerlendirdiğimizde, devletin ekonomiye müdahale edebilmesi için sahip olduğu tüm araçların piyasa ve uluslararası pazar tarafından elinden alınmış olması süreci diye yorumlayabiliriz.

Neo-liberal dalga tüm ekonomik modelleri teke indirgemıştır. Bu model pazarın tek hakim olmasının toplumsal refahı sağlayabilecek tek durum olarak kabul edilmesidir. Uluslararası rekabet, fiyatların düşük olması, ücretlerin düşürülmesi, vergilerin sosyal güvenlik kesintilerinin azaltılması üretimin sürmesi için gereklidir.

Küreselleşme pazarın hakimiyetinin genişlemesi ulusal pazarlardan kendi kendini düzenleyen küresel pazara ulaşılması olarak yorumlanabilir. Böyle bir pazar, ulus devletlerin uygulayabileceği sosyal politikaları, asgari ücret işsizlik sigortası gibi emek piyasası ile ilgili politikaları, toplumsal uzlaşmayı dikkate alan ve sermaye birikiminin karlılığı artırma dinamiği karşısında tatminkar bir ücret ve kazanılmış haklar anlamında bir dengeyi kurmaya çalışan refah devletini sınırlamaya, onu köşeye sıkıştırma, egemenlik alanını küçültme, kendi alanını genişletmeye çalışır.

Kürüselleşme ulus devletlerin kendi ulusal pazarlarının etkilerinin artmasının ötesinde etkili olan, pazarın artık küresel pazar olduğu, rekabetin ise dünya çapına rekabet olduğu anlamına geliyor. İçinde bulunduğumuz dönemde, uluslararası alanda bir lider eksikliğiyle de bir araya gelince, bu küresel pazar oldukça istikrarsız, regülasyonların olmadığı bir pazar oluyor.

Neo-liberalizm ekonomik refah sağlayan tek model, iyi işleyen piyasa de bunun tek aracı olunca ulus devlet ve siyasetin görevi de bunun iyi işlemesini sağlamak yani piyasanın güçlenmesine hizmet etmek olmaktadır. Hükümet ve siyaset küresel pazarın kurallarını bilen, uluslararası rekabetin önünü açan bir aracı olarak algılanıyor. İyi siyaset yapma, iyi siyasi parti olma iyi işleyen serbest piyasa ekonomisini işletebilmek, kurabilmek, piyasanın önündeki engelleri temizleyebilmek gibi bir teknisyenlik ile özdeş hale geliyor. Siyasi başarı kriteri tek ve bunun dışında bir alternatif olmayınca refahı artırmak, toplumsal dengeleri korumak için siyasi partilerin ve parlamentonun yapabileceği bir şey yok algısı yaygınlaşıyor. İster sol ister sağ partiler olsun ekonomi politikası olarak piyasanın dediği olur ilkesini benimsemeye başlayınca siyaset neredeyse kendi kendisini gereksiz kılmaya başlıyor. Seçimlere katılım da her yerde düşüyor. Başta AB'de aktif katılımcı gençlik/yurttaş içni projeler/politikalar üretilmeye başlanıyor.

Devletin ekonomiyi yönlendirdiği / yeniden dağılımı etkilediği durumdan, devletin refahı artırmak ve toplumsal dengeyi kurmak konusunda etkisinin azaldığı bir sürece geçişin en temel sonuçlarından biri siyasetten uzaklaşma, siyasete karşı kayıtsızlık oldu. Siyasi hayal/ proje kalmadı, piyasaya uymak tek ütopya oldu denilirse abartılı olmaz. Eğitim buna göre şekillendi, gençlerin hedefleri buna göre şekillendi, siyasi katılım buna göre şekillendi, tüketim alışkanlıkları ve günlük yaşam buna göre şekillendi.

Dışlanmışlar arasındaki gerilim arttı. Ama bunun nedeni olarak piyasanın onlara kaybettiği haklar değil yanbaşılarında yaşayan kendileri gibi dışlanmış olan göçmen işçiler ya da Çingenerler (Kürtler) neden olarak görüldü.

Bu gelişmelerde bir yandan SERBEST piyasa ekonomisinin özgürlüğü ile, katılımı ve siyaseti yasaklayan OTORİTER ortam arasındaki çelişki insanları da çarpıttı. Bu sadece Türkiye’de değil serbestleşmeye açılan tüm gelişmekte olan ülkelerde görüldü ve dışa açılma dönemleri askeri darbelerin eşliğinde yaşandı ⁶.

Piyasa her şeyi biliyor, o zaman makro siyasette yapacak bir şey yok mikro siyaset yapalım. Yani çevremizde gördüğümüz ve yerel ya da merkezi hükümler tarafından çözümsüz bırakılan önemseydiğimiz bir sorunu çözelim. Bu anlayış 1990’ların STK’ya katılım patlamasını bir ölçüde anlatabiliyor. Neo-liberal fırtınanın etkisi altında kalan tüm ülkelerde siyasetin boşalması ile siyasete akamayan enerji STK’lara yöneldi.

İçinde bulunduğumuz konjonktürde, ekonomik ve sosyal yapının daha eşitlikçi, katılımcı, demokratik ve şeffaf olmasında, bu yapının yarattığı insani ve toplumsal sorunların törpülenerek daha hafif ve yaşanabilir hale gelmesinde STK’ların rolü olabilir mi ya da var mı? Bu rol, İkinci II. Dünya Savaşı sonrasında kitle örgütlerinin ve meslek örgütlerinin, çeşitli sosyal hakların kazanımı ve çalışma hayatının düzenlenmesine ilişkin oynadıkları rolle benzeştirilebilir mi? Bu cevap vermesi çok zor bir soru. Ancak STK’ların neo-liberal küreselleşme karşısında, sosyal devlet tarafından daha önce yerine getirilen, ya da şimdinin yeni koşullarında (aslında sosyal devlet tarafından yerine getirmesi gereken) bir çok hizmeti sunarken, neo-liberal özelleştirme, devletin küçülmesi ve etkin olmayan devlet telkinlerinin yeniden üreticisi olmamaya özen göstermeler gerekir. Bu konuyu ayrıntılı olarak tartışmak istiyorum:

STK’ların çevrelerinde gördükleri toplumsal sorunların çözümünde önemli rol oynadıklarını söyleyebiliriz. Buradaki “toplumsal sorun” kavramından anlaşılması gereken, tüm toplum için önemli olabilecek makro ölçekli toplumsal sorunlar değildir, mikro ölçekli toplu sorunları kapsamaktadır. Makro siyasetten değil mikro siyasetten söz ediyorum. Hangi toplumsal sorunla ilgileneceği, STK’yı oluşturan bireylerin, üyelerin, gönüllü ya da profesyonel çalışanların STK’nın yönetiminin özgür kararlarına kalmıştır. STK’lar ne kadar mikro bir sorunla ilgilenselerse ilgilensinler, ilgilendikleri sorun uzun dönemde makro ölçekte (“büyük resim”de) bir etki yaratabilir. Örneğin bir mahallede bulunan çocuk parkının düzenlenmesi için gösterilen toplu çaba bile, katılımcılık ve demokrasi adına bir etki ortaya çıkarabilir. Bazen bu etki, bir başka kesimi olumsuz etkileyebilir. Örneğin çevreyle ilgili bir sorunu çözerken, bir kesimi yoksullaştırabilirsiniz. Özellikle bu gibi durumlarda makro etkiyi ya da büyük resmi gözden kaçırmamak çok önemlidir.

STK’ların dikkat etmeleri gereken önemli bir ayrım daha vardır. STK’ların misyonlarını yerine getirirken, sözü edilen ekonomik ve sosyal yapının yarattığı

⁶ Burada Türkiye incelendiğinde siyasi katılımı kısıtlayan 12 Eylül ortamını ele almayı unutmamak gerek.

sorunların pekişmesi tuzağına düşmeleri mümkün olabilir. Bunu inceleyebilmek için önce STK'ların bu işlevleri yerine getirme yöntemlerine bakalım. Burada iki ana ayırım görebiliriz. Bunlardan birincisi devleti hizmet üretmeye yönlendirmek, ikincisi ise doğrudan hizmet üretmektir.

Devleti hizmet üretmeye yönlendirme:

STK'lar, merkezi ve yerel yönetimlerin toplumsal sorunlarla ilgili politikalarını etkilemeye yönelik faaliyetler yapan aktörler olarak, gittikçe daha fazla rol oynamaya başladılar. Merkezi ve yerel yönetimleri toplumsal sorunların çözümünde hizmet üretmeye yönlendirme faaliyetlerini savunuculuk (advocacy) faaliyetleri olarak isimlendiriyoruz.

1990'lı yıllarla birlikte dünyada ve Türkiye'de, STK'ların sürdürdükleri savunuculuk faaliyetlerinde, üç temel değişim önem kazanmaya başladı. Bunlardan birincisi STK'ların bireysel özgürlük alanının genişletilmesiyle ilgili savunuculuk faaliyetleridir. Kimlik, cinsiyet, insan hakları konularında özgür olma amacıyla savunuculuk yapan STK'ların artması, bu gelişmeye örnek verilebilir. 1980'li yıllarda insanların kimlikleri genellikle iş örgütlenmesi sürecindeki konumlarına yönelikti; örneğin iş sahibi, işçi, mühendis gibi. 1990'lı yıllarda ise cinsel kimlik (kadın), etnik kimlik (Kürt, Roman), toplumsal duyarlılıklarla anılan kimlikler (çevreci), "ben kimim" sorusunun cevabını oluşturmaya başladı.

STK'ların gerçekleştirdikleri savunuculuk faaliyetlerinde ortaya çıkan ikinci önemli değişim, sosyal politikaların sürdürülmesi alanında oldu. Ulus devletinin sosyal politikaları ayırdığı kaynakların kısılması, yoksulluğun artması, temel eğitim ve sağlık hizmetlerinin aksaması, sosyal güvenlik sisteminin zayıflayarak kuşaklar arası dayanışma işlevini yitirmeye başlamasıyla STK'lar bu alanlarda merkezi ve yerel yönetimlerin politikalarını etkilemeye, bu konulara ayrılan kaynakları arttırmaya ve izlemeye yönelik savunuculuk çalışmalarına ağırlık vermeye başladılar.

STK'ların sürdürdükleri savunuculuk faaliyetleri üzerinde üçüncü önemli değişiklik, küreselleşmeyle doğrudan ilgilidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası soğuk savaş konjonktüründe uygulanabilen Keynesgil iktisat politikalarının elverdiği sosyal refah devleti uygulamaları, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve sosyal yardım gibi alanlara devletin kaynak ayırmasına olanak tanıyordu. Küreselleşmeyle ulus devletinin giderek yetersiz kaynak üretmesi, sosyal harcamalara giderek daha az pay ayırabilmesi, üretilen kaynakların önemli bir kısmının dış borç faizi ve anapara ödemesi olarak kullanılması, uygulanan politikaları etkileme konularında yapılacak savunuculuk faaliyetlerinin küresel boyutta olması gerekliliğini beraberinde getirdi.

Hizmet üretme:

Yukarıda söz edilen gelişmeler, toplumun ve insanların kendi çevresinde gördüğü ve ulus devlet tarafından çözümsüz bırakılan sorunlara, derhal örgütlenerek acilen çözüm getirebilmeleri için göz ardı edilemeyecek bir ortam yaratmıştır. STK'lar bu konjonktürde, toplumsal sorunların çözümünde hizmet üreten önemli bir aktör haline gelmiştir. Bu hizmetlerin çok çeşitli alanlarda olduğunu söyleyebiliriz. Bu alanlardan birisi, toplumdaki dezavantajlı kesimlerin haklarıyla ilgilidir; STK'ların, kadın, çocuk,

genç, özürlü, yoksul, göç etmiş insanların haklarını bilmeleri ve aramaları konularında bilgilendirme ve bilinç yükseltme hizmetleri vererek, toplumsal dönüşümün önemli aktörü haline gelmeleri örnek olarak gösterilebilir. STK'lar haklarını aramak konusunda zayıf ve donanımsız olan bireylerin toplu aktör olarak kamusal alanda bulunmalarına katkıda bulundular ve kamusal alandaki tartışma ortamını genişletme, hak eşitsizliğinin öznelerini bu alanda konuşur hale getirme ve onlar lehine bir kamuoyu oluşmasına katkıda bulunma işlevi yüklendiler.

STK'ların hizmet üretmekte önemli aktör haline geldikleri bir başka alan, toplumda bazı konularda, merkezi ve yerel yönetimlerle işbirliği içinde ya da tek başlarına toplumsal bir sorunu çözme konusunda hizmet üretmeye başladıkları alanlardır. Örneğin deprem çalışmalarında, ilgili sivil toplum kuruluşlarının esneklik göstermesi ve hızlı olması, kadın sığınma evlerinin yönetiminin kadın kuruluşları tarafından gerçekleştirilmesi, çocuk bakımevlerinin yönetilmesi ve denetlenmesinin STK'lar tarafından yapılması, gençlik çalışmalarının örgütlü gençlerin katılımıyla sürdürülmesi, sosyal olarak dışlanmış, ayrımcılığa uğramış kesimlerin desteklenmesi gibi.

Gelelim en sorunlu alana:

STK'lar ayrıca eğitim, sağlık, sosyal yardım gibi konularda da giderek artan bir şekilde hizmet üretmeye başladılar. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, 1980'li yıllara kadar eğitim, sosyal yardım gibi sosyal politikanın kapsamında olan bu alanlar, sosyal devletin bir görevi olarak tanımlanmıştı. Sosyal refah devletinin zayıflaması, ulus devletin bu konulara yeterli kaynak ayıramaması, merkezi devletin ihtiyacı olanla olmayana ayırt edemez hale gelmesi, aç kalma, eğitimsiz kalma gibi, STK'ların uzak duramayacağı sorunların yayılmasını beraberinde getirdi. Bu acil sorunların çözümü için devleti etkilemeye çalışmanın yanı sıra, çözümüne doğrudan hizmet vererek katkıda bulunmak için çalışmak, STK'lar için kaçınılmaz oldu. Bu çabaların bir kısmı, yerel yönetimlerle birlikte yapılan eğitim, sağlık ve sosyal yardım hizmetler, bir kısmı da uluslararası kurumların sağladıkları kaynakların doğru kişilere ulaşmasında ve izlenmesinde STK'ların ortak oldukları çalışmalar oldu. Çocukların okula gitmeleri ve sağlık taramasına götürülmelerine yönelik şartlı sosyal yardımların dağıtılması, örnek olarak verilebilir. Ayrıca STK'lar, okul öncesi eğitim, yaratıcı eğitim, üreme sağlığı gibi konularda yaptıkları çalışmalar ve ürettikleri projelerle çeşitli modeller yarattılar ve deneyim kazandılar. Bu model ve deneyimlerle daha etkili savunuculuk faaliyeti yapar oldular; salt protesto örgütü olarak algılanmamaya başladılar.

Ancak konu sosyal politikalarla ilgili hizmet üretmek olduğunda, STK'ların yaptıkları faaliyetlerin devletin yapması gereken sosyal hizmetleri ikame edici nitelik taşıyor olması önemlidir. Çünkü böyle bir nitelik taşıması, sosyal hizmetlerin tümüyle devletin hizmet alanının dışına taşınarak STK'lar tarafından yapılabileceği anlamına gelebilir ve sosyal devletin çözülme sürecini hızlandırır. Bizce buradaki ince ayırım, STK'ların sosyal hizmetler alanında devleti ikame etme hedefi taşıyamaları ve STK devlet ilişkisinde tamamlayıcılığın sürmesine özen göstermeleridir. Sosyal hizmetler devlet tarafından verildiğinde, bir hak olarak algılanabilir. STK'lar tarafından verildiğinde ise, yardım eden/muhtaç olan ilişkisine dönüşme riski taşır ve böyle bir duruma dönüştüğünde rollerin sürekli kılınmasına ve hatta normalleştirilmesine hizmet eder. O nedenle sosyal hizmet vermek, her zaman sorunun kaynağı ile ilgili ve

haklarla ilgili bilgi vermek ve hakların eksik kullanıldığına ilişkin bilinç yükseltmekle birlikte gitmelidir. Aynen 1999 depreminde olduğu gibi; STK'ların deprem madurlarına acil yardım yaparken aynı zamanda hak aramaya teşvik etmeleri gibi.

Özetle, savunuculuk ve hizmet verme, birçok anlamda birbirlerini tamamlayıcı faaliyetler olarak düşünülebilir. Bir yandan ulus devleti, uluslararası kurumları sorunları çözmeye itmek için çalışmak, diğer yandan sorunların hafiflemesi için çaba sarfetme ve uygulamaya dayalı modeller oluşturma birbiriyle içiçe geçmiş çabalar olarak kurgulanabilir. Belki de daha önemlisi sorunların çözümüne katkıda bulunmak için sadece hizmet üreteceğim demek, en dikkat edilmesi gereken alandır. Çünkü STK'ların hafifletmeye çalıştığı sorunlar mikro ölçekte çalışarak tümüyle ortadan kaldırılabilecek sorunlar değil. Bu söylediğimiz, çevre meselelerinden çocuk sorunlarına, yoksulluktan kadın sorunlarına kadar geçerli. Bu nedenlerle STK'ların hizmet üretirken, bu hizmetten yararlananları kamusal alanda konuşabilen aktörler ve savunuculuk faaliyetleri yapan aktif vatandaşlar haline gelmeleri için çaba göstermeleri bizce önemli.

B)MODERNDEN POST-MORDERNE

Modern toplumu geleneksel toplumdan ayıran temel özellik, maddi değerlerin çok önemli olması. Bireyin sürekli iş, ev, ücret, hastalık ve emeklilik sigortası, eğitim fırsatı olması. Sanayi toplumunun kendisi maddi değerler üzerine kurulu piyasa, ücret, sosyal güvence gibi.

Yukarıda da ele aldığımız gibi, özellikle tam istihdamın hedeflendiği Keynesgil politikaların uygulandığı altın çağ boyunca bireylerin üretim sürecindeki konumları ile üretime katıldıkları meslekleri ile toplumdaki konumları/kimlikleri belirleniyor: işçi, mühendis, sermayedar vb..

Maddi değerleri en geniş kitlelere istihdam sağlama politikalarının sürdürüldüğü dönem boyunca tüm toplumsal hareketler, siyasi partiler maddi değerlerin toplumdaki dağılımı ile toplumla ilişki kurmaya çalışıyor. Ekonomik ve sosyal kalkınma için maddi değerlerin eşit dağılması ve daha çok maddi değer üretilebilmesi için maddi değerlerin sermayedar ve müteşebbis lehine dağılması gibi soldan sağa bir yelpaze içinde bir yerde konumlanıyor tüm siyasi parti ve kitlesel hareketler. Siyasi katılımın mantığı hükümet ve meclisin yönettiği bir alan içinde siyasi konular düzenlenmesi ve tartışılmasıydı. Parlemonter demokrasi de diyebileceğimiz bu siyasi sürece dahil olmak bu kurumlara dahil olmakla mümkün olurdu.

Temsili demokrasinin esas olduğu örgütlerin ve siyasi partilerin de büyük kitlesel ve az sayıda olduğunu söyleyebiliriz. Temel hak arayışı maddi değerler, istihdam ve ekonomik talepler üzerine kurulu, örgütleri biraraya getiren şey yine üretimdeki konumları çerçevesinde tanımlanmış kimlikler, sendikalar, meslek odaları, demokratik kitle örgütleri vb. Örgüt ve siyasi partilerin içinde hiyerarşi önemli, bu büyük örgütlerin içinde de yönetim temsili demokrasi çerçevesinde sürüyor. Bireylerin çevrelerindeki sorunlarla kendi sorunları ile ilgilenme şekilleri “oyumu kullandım devlet benim için bir şey yapsın, yönetim benim için bir şey yapsın” olarak özetlenebilir..

Fakat II.Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiş ülkelerde (sanayi toplumunda) yaşanan gelişmelerle insanlar istihdam ücret ve sosyal güvence olarak önemli bir tatmin düzeyine ulaştıkları için, sanayi sonrası toplumda yaşamlarını maddi sonrası değerler üzerine kuruyorlar. Bunlar, daha önce değindiğimiz gibi, özgürlük alanlarının genişlemesi, kimliklerin mesleki alanın dışında cinsiyet, etnik kimliklin tanınması talepleri gibi. Vatandaşlık hakkı, toplum içinde var olma hakkı, yeni kimlikleri ile (eşcinsel olarak, çevreci olarak) tanınması talepleri ön plana çıkıyor. İnsanların mücadele alanları sadece iş sahibi olmak değil "ben kimim, benim özgürlüklerim, değerlerim nelerdir" gibi bir alana dönüşen kayma var.

Bu değişimin siyasetin, siyasi partilerin, toplumsal örgütlenmelerin üzerinde de etkileri var. Siyasi partiler sağ-sol ekseninde kurulu olduğunda bu tür yeni kimlik talepleri ile rezonans kuramıyorlar. Sanayileşmiş toplumlarda, sivil toplum tartışmasından daha önce toplumsal hareketler doğuyor; kadın hareketi, eşcinseller hareketi, çevre hareketi, insan hakları hareketi. Maddi sonrası değerlerin taşıyıcı aktörü siyasi partiler değil, toplumsal hareketler. Toplumsal hareketlerin giderek güçlenmesi, siyasi partiler üzerinde baskı unsurları oluşturuyor. Artık siyasi partiler sadece ekonomik olarak değil, çevre politikası, kadın sorunuyla, insan haklarıyla, hayvan haklarıyla ilgili politikalar da üretmek durumundalar ⁷.

Bu dönemde, toplumsal hareketlerin yükselmesi, siyasi partilerde yaşanan değişimin dışında, en temel yükseliş katılımcı demokrasi ve aktif vatandaşlığın örgütlülüğü olarak STK'ları görüyoruz. Siyasi partiler bu sanayi sonrası değerlerle ilgilenseler bile bu işi esas olarak STK'lar yapıyor. Vatandaş-devlet ilişkisi açısından bakıldığında, sanayi toplumunda (modernizmde) Türkiye gibi, Fransa gibi cumhuriyet modeli olan ülkelerde de vatandaş hakları yok, devlete ve topluma karşı sürekli sorumluluklar var. Yani vatandaşlar aktif olmak, örgütlenmek, çevreyi değiştirmek gibi bir şeyi varsaymıyorlar. Bu yüzden de güçlü devlet ve pasif toplum anlayışı ortaya çıkıyor. Yani bir vatandaşın en önemli katılımı, gidip dört yılda bir seçimlerde oy vermek oluyor. Halbuki sivil toplumun gelişmesi, aktif bir vatandaşlık anlayışını gündeme getiriyor; buna aktif ve sorumlu vatandaşlık deniyor. Yani aktif vatandaş çevresindeki sorunlarla ilgilenen ve bunları değiştirme sürecine giren vatandaş. İşte bu, yeni bir oluşum; esasında, aktif ve sorumlu vatandaşlık anlayışının toplumda yaygınlaşması, STK'ların öneminin odaklandığı nokta. Tek başına aktif olamayan birtakım insanlar, gönüllü olarak bir araya gelip bir şey yapmaya başlıyor ve STK'ların bu şekilde hem katılımı artırıcı, hem de toplumu dönüştürücü etkileri oluyor.

Aktif vatandaşlık ancak kolektif düzeyde olabilir. Aktif vatandaşlık, sivil toplum gelişmeden, STK'lar olmadan oluşabilecek bir vatandaşlık değil. Aynı şekilde katılımcı demokrasi STK'ları temel aktörü haline getiriyor. Çünkü demokrasi yalnızca partilerin olması, bu partilerin özgür olarak seçimlere girebilmeleri, bu seçimlerin özgürlüğü ve sürekliliğinin anayasal güvence altında olması, muhalefet partisinin parlamentoda temsil edilebilmesi vb. gibi unsurlardan ibaret değildir. İnsan hakları,

⁷ Siyaset alanındaki değişim ile ilgili olarak Keyman, F. (2004) Türkiye'de ve Avrupa'da Sivil Toplum, İstanbul Bilgi Üniversitesi, STK Eğitim ve Araştırma Birimi, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları no 3'ten yararlanılmıştır.

insan hakları ihlallerine karşı yapılacaklar, kültürel hak ve özgürlükler, toplumun alttan üste doğru siyasi yaşamı denetlemesi ve siyasi yaşama katılması, toplumun örgütlenme hakkı gibi unsurlarını da dikkate almak durumundayız. Katılımcı demokraside, toplumda demokrasinin gelişiminin ana aktörleri sadece siyasi partiler değil, aynı zamanda sivil toplum kuruluşları olmaktadır.

Özetle, post-modern/post-fordist/sanayi sonrası dönem ile ilgili olarak örgütlenme biçimlerine baktığımızda insanların maddi taleplerden kimlik kültür temelli taleplerinin ön plana çıktığını, insanların bu tür talepleri dile getiren hareket ve örgütlerde yer almaya başladıklarını görüyoruz. Bu gelişme ekonomik talepleri ön planda tutan siyasi partilerin toplumla bağlarını zayıflatıyor. Büyük ölçekli, meslek temelli kitle örgütlerinin etkisi azalırken, kültür, kimlik haklar gibi bir mizyon çerçevesinde bir araya gelmiş hiyerarşik ilişkinin azaldığı yönetimin katılım esasına dayandığı, STKların etkisi artıyor.

Sanayi sonrası toplum için katılımcı demokrasi ve aktif vatandaşlık belileyici gelişmeler olmaya başlıyor ve bu gelişme STK'ları temel aktörü haline getiriyor. Çünkü katılımcı demokrasinin olabilmesi toplumun alttan üste doğru siyasi yaşamı denetlemesi ve siyasi yaşama katılması, toplumun örgütlenme hakkı gibi unsurların olması ve bunların önemli bir kısmının gerçekleşebilmesi için STK'ların etkili olması gerektiğini söyleyebiliriz. Benzer şekilde aktif vatandaşlık kolektif (ortak) olarak gerçekleştirilebilir, çünkü çözümünde aktif olarak bulunmak istediğimiz sorun için gönüllü güçbirliklerine gerek olduğu açıktır.

Katılımcı demokrasinin, örgütlenmelerin yönetiminde de önemli değişikliklere neden olduğunu söyleyebiliriz. Hiyerarşik yapıların yaygın olduğu, temsili seçim ile yönetimlerinin belirlendiği, üyelerle ilişkilerin genel kurullarda gerçekleştiği yapılanmalar etkilerini kaybetmeye başladılar. Yönetime katılım, ağ üzerinden haberleşme, oy çokluğu yerine müzakereye ve oybirliğine dayalı karar almanın yaygın olduğu, insanların bireysel özgürlüklerini kaybetmeden bir misyon için kolektif olarak çalışabildikleri STK'lar etkilerini artırmaya başladı.

Katılımcı demokrasinin bir unsuru olmak işlevini yüklediklerinde, STK'ların karşı karşıya oldukları en temel sorun örgüt içi demokrasi konusudur. STK üye ve gönüllülerinin sadece "insan kaynağı" sağlayıcı katkı olarak görülmesi, üye ve gönüllülerle birlikte ulaşılmaya çalışılan katılımcı demokrasi idealini gerçekleştirme olanağını ortadan kaldırır. STK'ya katılan üye ya da gönüllünün o STK'nın vizyonunu paylaşan ve bu nedenle sadece iş yapan değil işin nasıl yapılacağına katkıda bulunan, karar verme sürecine de aktif olarak katılan bireyler olmasının katılımcı demokrasinin ana ayaklarından biri olduğunu unutmamalıyız. Daha doğrusu sadece bir vizyonu paylaştığı için orada olan değil, belirli bir vizyonun oluşma ve örgütlenme sürecinde aktif olarak bulunan kişilerden söz etmeliyiz. STK'lar bir kaç kişinin oluşturduğu vizyonlar çerçevesinde vucüt bulmazlar, genellikle bu ilk oluşum aşamasında da geniş katılım ve görüş oluşturma ön plandadır.

Özellikle gönüllülerin karar mekanizmalarında ne derece yer aldığı ya da alabildiği STK'nın şeffaflığı, ve hesap verebilirliği ile doğru orantılıdır. STK'ların varlık nedenlerinin ve gönüllülüğün ana hedeflerinden biri katılımı sağlayabilmektir.

	Keynesgil dönem / Fordizm /Sanayi Toplumu / Modernizm / Temsili demokrasi	Neo-liberal dönem / Post-Fordizm / Bilgi Toplumu / Post-Modernizm / Katılımcı Demokrasi
Ulus devlet/ ekonomik politikalar	Koruyucu, sosyal devlet, Ekonomi üzerinde tam kontrol, Genişlemeci iktisat politikaları (büyük bütçe harcamaları), Ekonomi içindeki rolü önemli ve payı büyük.	Gümrük duvarları, döviz kuru, faiz oranı gibi ekonomi politik araçları elinden gitmiş, uluslararası rekabetin mantığına göre işleyen, Ekonomik liberalizm, Daraltıcı ekonomi politikaları, Ekonomi üzerindeki kontrol piyasa ve işyerine kaymış, Ekonomideki payı küçük.
Pazar/talep	Büyük kitlesel talep Standard zevk ve tercihler	Küçük istikrarsız pazarlar Değişken farklılığı dayalı zevk ve tercihler
Sektör	Yüksek sanayi üretim hacmi Sanayi sektörü için yüksek karlar, Korumacılık, Düşük petrol fiyatları	Yüksek finansal sermaye dolaşımı Sanayi sektöründe kar oranlarında düşüş Finansal rant ve spekülasyon gelirlerinde artış Yüksek petrol fiyatları Gazino kapitalizmi Sigorta ve gayri menkul sektörlerinde yükseliş
Hegemonik teknoloji	Demir Çelik Elektronik	Bilişim Nanoteknoloji Biyoteknoloji
Üretim/çıktı	Standart, kitle üretimi düşük maliyet Belirli bir üretim ritminde yüksek stok tutma	Esnek, geniş ve küçük üretim miktarı, değişik ürün yüksek kalite , sürekli yenilik
Ekipman/yatırım	Belirli bir üretim ritmi ve talebi karşılama için yüksek stok Özel tek amaçlı makineler Emekten tasarruf eden Büyük ölçek	Talep değişikliklerine minimum sürede uyum sağlama Genel amaçlı, uyumlu, programlanabilir, esnek makineler Hem emekten hem sermayeden tasarruf eden Küçülen ölçekler

Firmalar arası ilişkiler	Yan sanayiler arası rekabeti destekleyen Bağımlı yan sanayi Dar anlamda uzmanlaşmış yan sanayi Yüksek tampon stoklar, arz yönlü stok	Yan sanayi ile işbirliğine dayalı ilişkiler iki yönlü dizayn ve bilgi akışı Yan sanayi ve ana sanayi arasında ürün esnekliği için integrasyon Tam zamanında ve "0" hatalı stok sistemi
İş organizasyon ve kontrolü	Ürün dizaynı ve üretimin birbirinden ayrılması Bireysel olarak tanımlanmış işler (bir işçi bir iş) Tekil yukarıdan aşağıya bilgi akışı Denetim işleri üzerinde formel kurallar aracılığıyla bürokratik merkezi kontrol	Ürün dizaynı ve üretimin integrasyonu Ekip çalışmasına yönelik grup işlerinin tanımlanması ve işbölümü Çok yönlü haberleşme ağı Çoklu dikey ve yatay bilgi akışı bölgesel otonomi, oto kontrol katılımcı karar alma yöntemleri
İşgücünün eğitimi	Emek piyasasından sağlanan niteliksiz işgücü Tek disipline dayalı eğitim (tesviyeci, tornacı, kaynak işçisi vb.) Sınırlı firma içi eğitim	Önemli ölçüde firma içi eğitim Sürekli eğitim Genel nitelikler kazandıran işgücü (yetenek, yaratıcılık ve ekip çalışması için özel eğitim, bilgisayar okuma-yazarlığı ve operatörlüğü vb)
İşgücünün niteliği	Ayrıntılı işbölümü ve rutin işler, detaylı işbölümü, işin niteliksizleşmesi Tek işlevli, makina ile sabit ilişki	Değişken nitelikli, farklı görevleri yapan, esnek Çok işlevli işin genelini bilen
İstihdam durumu Emek piyasası	Tam istihdam, Çalışma üzerinden sosyal katılım Katı kuralların olduğu emek piyasası Büyüme istihdamı artırıyor	İşsizlik , mevsimlik/dönemsel geçici çalışma Sosyal dışlanma Esnek işgücü piyasası Büyümenin istihdam üzerindeki etkisi kısıtlı
Sosyal güvenlik	Kazanılmış sosyal haklar, Genel kamu sağlık sigortası, Kollektif güvenceler, kuşaklar arası dayanışma, Bireysel risklerin sosyal güvence altına alındığı, Yüksek sosyal güvenlik harcamaları.	Sosyal yardım Bireysel güvensizlik, Bireysel özel sigorta, Sosyal risklerin bireyselleştirildiği ve sigorta primi ödemeye bağlandığı Yüksek sivil güvenlik harcamaları
Sendikal durum meslek sahipleri arası ilişkiler	İşçiler ve meslek sahipleri arasındaki dayanışma Kitlesele işkolu sendikacılığı İşçi sınıfı bilinci	İşçiler ve meslek sahipleri arası rekabet Küçük işyeri sendikacılığı Kıdem ve yetenek temelinde firma işçisi

Kentsel üretim	Kentsel mekanın işlevlerine göre ayrılması (ikametgah, çalışma, alışveriş), Bina üretimi Tek işlevli binalar Ulus devlet eliyle kamu binalarının üretimi (okul, hastane, tiyatro vb.) Kentsel üretimde hakim küçük ulusal girişimcilik İş, okul vb dışında gündelik yaşam ağırlıklı olarak ev içi tüketime göre örgütlenmiş	Kentsel mekanın birbirlerinden kopuk, işlevleri biraraya getirilmiş binalarla örülmesi Bina üretiminden konseptte, olaylar örüntüsüne dayalı ve işlev yaratan rekreasyon işletmelerinin üretimine Çok işlevli binalar (çarşı, sergi, lokanta, gösteri vb.) Kapalı yerleşmeler (aktiviteli siteler: yüzme havuzu, çocuk yuvaları, piknik alanı, televizyon salonu) Kentsel üretimde büyük ve uluslararası sermaye, Ev dışı geçen zamanda ve hizmet sektörü tarafından hazırlanmış rekreasyon seçeneklerinde artış
Toplumsal Kimlik	Çalışma statüsüne dayalı vatandaşlık hakları Üretim süreci üzerindeki konumuna dayalı kimlik (işçi, mühendis vb.)	Cinsel, kültürel ve etnik kimlik (kadın, çevreci, kürt, çingene vb.)
Değerler Statü	Maddi değerler (iş, eğitim, hastalık sigortası, ihtiyarlık, sigortası ev) Devlet memurluğu, meslek sahipliği	Maddi olmayan değerler (özgürlük alanının genişlemesi, hesap sorabilme ve örgütlenme hakkı, farklı kimliklerle vatandaşlık hakkının tanınması vb.) Piyasada girişimci olmak
Devlet vatandaş ilişkisi	Devlete ve topluma karşı sorumlu vatandaş Güçlü devlet pasif vatandaş	Hakları olan haklarını talep eden vatandaş Denetleyen, devleti şeffaf olmaya zorlayan, politika öneren aktif sorumlu vatandaş
Katılım	Temsili demokrasi (dört yılda bir oy ver senin için ve sorunların çözümü için birşey yapilsın diye bekle) Pasif vatandaşlık	Katılımcı demokrasi (taleplerini örgütlenerek duyur, çervendeki sorunların çözümüne katkıda bulun, sorunların çözümü için örgütlere katıl ve yönetimde aktif ol, devletin şeffaflığı için, diğer hakların için çaba göster) Aktif vatandaşlık
Siyasi hayat	Ulus devlet kendi sınırları içinde koruyucu ve siyaset yapmaya muktedir. Siyasi hayata girerek toplumsal bir dönüşüm sağlama hayali var	Makro siyaset esas olarak IMF ve neo-liberal politikalarla sınırlı Uluslararası piyasa en iyi yönlendirici, iyi hükümet piyasayı en serbest bırakan hükümet Makro siyaset kısıtlı bir alan, bu nedenle mikro siyasete yönelme

<p>Örgütlülük</p>	<p>Meslek örgütleri, sendikalar Örgüt içi hiyerarşi ve temsili demokrasi Kitlesele büyük örgütler Maddi hakları savunan büyük siyasi partiler Oyçokluğuna dayalı karar verme Genel kurullarda seçim ve temsili karar verme</p>	<p>Kimlik, haklar gibi misyonlar çevresinde küçük örgütlenmeler Aktif ve sorumlu vatandaşların kollektif sorun çözme arayışları Hiyerarşinin olmadığı katılımcı karar alma yöntemleri, Siyasi yaşamı denetleyen küçük örgütlenmeler Miyon temelli gönüllü güçbirlikleri Müzakereye, oybirliğine dayalı karar verme Ağ tipi örgütlenme ve haberleşme, karara sürekli ve anında katılım</p>
<p>Formel eğitim</p>	<p>Eğitim toplumsal sorunların çözümü için gerekli İyi eğitim iş bulmanın sigortası İnsan ömrünün uzaması ve gelirin artması ile birlikte eğitim süresinin uzaması Bilginin öğrenilmesi Öğrenci birlikleri ile siyasileşme, gençlik hareketleri Kuşaklar arası eğitim</p>	<p>Eğitim piyasada karşılaşılabacak sorunların çözümünün öğrenilmesi için gerekli İyi eğitim iş garantisi sağlamıyor Sürekli değişen bilgi nedeniyle yöntem ve bilgi kaynaklarının öğrenilmesi, Eğitimin önemli öğeleri olarak staj, klüplere katılım, ekip çalışması vb. Hızlı değişim nedeniyle kuşaklar arası eğitimin geçersiz kalması ve akran eğitiminin öne çıkması</p>